

Een huis van binnenuit

Kromme Nieuwegracht 33

utrechts
monumenten
fonds

Foto op voorzijde omslag: de lange gang in het voorhuis, vanaf de voordeur naar achteren gefotografeerd.

Colofon

Onderzoek en tekst: Clémentine Diepen.

Illustraties:

De vier portretten op de pagina's 13, 23 en 33: Uit de collectie van het Centraal Museum Utrecht.

De claustrale erven van Sint Pieter, afb. 2: ingetekend op de kadastrale kaart van 1832.

Afbeelding 10: een deel van de kaart van Frans Hogenberg, 1572.

Afbeelding 1: tekening van Dirk van Sichem

De afbeeldingen nummers 3, 6, 9, 12 en 16: getekend door Dirk van Sichem op basis van tekeningen van Bart Klück.

Afbeeldingen 5 en 15: Bart Klück

Afbeelding 18: gebaseerd op tekeningen van Architectenburo Oosting.

Overige foto's: Clémentine Diepen

Uitgavebegeleiding, lay-out en opmaak: Simon den Daas.

Druk: Drukkerij van Mechelen BV

ISSN: 1383-0279

SteenGoed verschijnt drie maal per jaar en is een uitgave van de

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS

Dorstige Hartsteeg 21, 3512 NV Utrecht

telefoon 030 - 2311761; fax 030 - 2332401

e-mail: info@umf.nu

website: www.umf.nu

postbankrekeningnummer 427215

Het Utrechts Monumentenfonds beheert en restaureert monumentale woonhuizen in Utrecht. Voor minimaal € 15,- per jaar of € 300,- ineens is men begunstiger van de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, SteenGoed, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

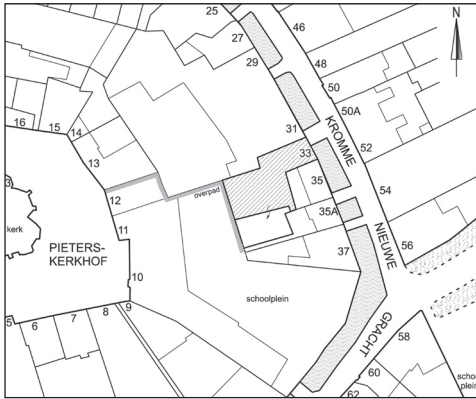
Inleiding

Het huis Kromme Nieuwegracht 33 werd in de jaren tachtig van de 20e eeuw verbouwd en opgedeeld in zes appartementen. Daarvóór was het in zijn lange geschiedenis steeds een woonhuis geweest totdat de Stichtsche Glasverzekering Maatschappij NV er in 1901 zijn kantoor en kort daarna ook zijn bedrijfsruimte en ateliers vestigde.

De huidige zes appartementen zijn verschillend van vorm en grootte en overal zijn nog historische details te vinden. Toen ik, in het eerste jaar dat ik hier woonde, zo successievelijk door mijn burens ter kennismaking werd uitgenodigd, ontdekte ik al die bijzonderheden. Op basis van het bouw-historisch onderzoek dat Bart Klück in 1980 uitvoerde, heb ik mij toen voor het eerst verdiept in de bouw- en verbouwingeschiedenis van dit Utrechtse huis.

Mensen bouwen een huis omdat zij een “binnen” nodig heb-

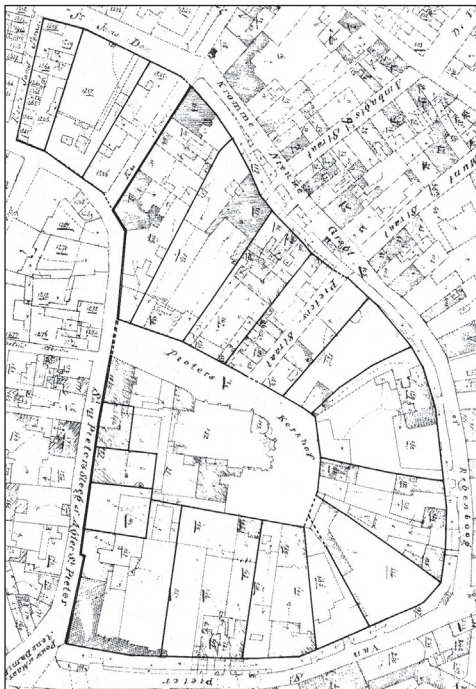
Afb. 1. Situering van het besproken huis in de omgeving met de huidige huisnummers.

ben: een dak boven hun hoofd en vier muren als bescherming tegen de elementen en de buitenwereld. Maar meer dan dat: zij maken daar de ruimtes om privé, warm en veilig te leven en daarnaast de ruimtes om anderen te ontvangen. Een huis is tenslotte ook de plaats van waaruit, en waarmee, men zich aan de buitenwereld presenteert. Het interieur vormt zo de weerspiegeling van de bewoners. Als men er dus achter kan komen wie

er in de loop van de tijd in een huis woonden en hoe men er leefde, worden veranderingen en verbouwingen veel begrijpelijker.

Een tijd geleden kreeg ik van de historische werkgroep van het UMF de vraag om de geschiedenis van mijn huis eens wat nader uit te zoeken. Door gebrek aan bronnen is niet duidelijk is hoe men in Kromme Nieuwegracht 33 leefde tot ca. 1650. Ik richtte mijn aandacht daarom voornamelijk op de veranderingen in het interieur van Kromme Nieuwegracht 33 vanaf de tweede helft 17e eeuw.

Voor dit onderzoek vond ik, naast vele andere, twee zeer belangrijke bronnen. Ten eerste het verslag van Bart Klück in 1986-87 in het Maandblad Oud Utrecht over het door hem uitgevoerde bouwhistorisch onderzoek in 1980. Ten tweede het familie-archief Martens van Sevenhoven in Het Utrechts Archief, dat een schat aan informatie bleek te herbergen.

Afb. 2. De taps toelopende claustrale percelen in de immunity van Sint Pieter, ingetekend in de kadastrale minuut van 1832

Immuniteiten en kanunniken

Rondom de vijf kerken van het Utrechtse kerkenkruis vestigden zich de kanunniken die de eredienst verzorgden in de kerk op wiens grondgebied zij woonden en die de bezittingen van de kapittels bestuurden.¹

Kanunniken kwamen gewoonlijk uit vooraanstaande en niet onbemiddelde families, ze legden wel de geloften van gehoorzaamheid en celibaat af, maar niet de gelofte van armoede.² Ze woonden over het algemeen binnen de immuniteit van hun kerk. Zo'n immuniteit was een, voor het wereldlijk gezag, onaantastbaar gebied; het werd van de omgeving afgeschermd door muren en/of gracht en was alleen toegankelijk via poorten. Het leven van de kanunniken bestond voornamelijk uit het verzorgen van de eredienst in de kapittelkerk en uit het besturen van de, vaak zeer omvangrijke, kapittelgoederen en van hun eigen bezittingen. Kanunniken konden het zich, dankzij hun rijkdom, permitteren stenen huizen te bouwen in een tijd dat dat zeker nog niet algemeen gedaan werd.³ Zo'n stenen claustraal of kanunnikenhuis is Kromme Nieuwegracht 33.

Het oudste huis

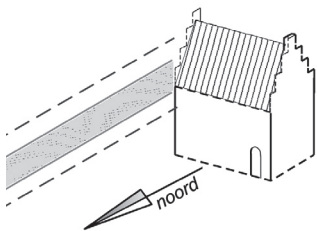
een middelgroot dwars huis, ca. 1280-1500

In de immuniteit van St. Pieter bevonden zich grote, taps toelopende percelen grond, (afb.2). Ze waren met hun smalle kant op de Pieterskerk gericht en werden aan de brede kant begrensd door *den Regenboogh*, een oude loop van de Rijn, die nu Kromme Nieuwegracht heet.⁴ Gewoonlijk werden de huizen op deze brede percelen dwars geplaatst, maar Kromme Nieuwegracht 33 is een uitzondering: het oudste huis werd in de lengterichting van het perceel gebouwd.

De oorspronkelijke kern van het huis wordt gevormd door het zuidelijke deel van het tegenwoordig tweebeukige achterhuis. Men vond tijdens een bouwkundig onderzoek in 1980 in de noord- en de zuidgevel evenals in de oostgevel op de begane grond, muurwerk uit de periode van vóór 1300. Het eerste huis was een rechthoekig bakstenen huis van twee lagen hoog dat, zoals gezegd, in de lengterichting van het perceel was geplaatst.⁷ Er is weinig bekend van dat eerste huis, maar

Op basis van de onderverdeling naar vorm die Temminck Groll en ook Dolfin, Kylstra en Penders⁵ maken, valt Kromme Nieuwegracht 33 tussen ca. 1280 en 1500 te karakteriseren als een middelgroot dwars huis.⁶

Na 1500 gaat het tot de samengestelde huizen horen. Sporen van het oudste huis werden gevonden door B.J.M. Klück, in het kader van een bouwhistorisch onderzoek dat hij verrichtte in 1980. De beschrijving van de bouwgeschiedenis van Kromme Nieuwegracht 33 is gebaseerd op Klück's bevindingen.

Afb. 3. Bouwfase 2e kwart 13e eeuw, met de plaats van de gevonden deur in de noordmuur.

Zie voor een overzicht van alle bouwfases afb. 9 op pagina 9.

Afb. 4. Het rondstaafprofiel van de laat 13e-eeuwse ingang in de noordmuur.

men kon wel – aan de hand van teruggevonden balkgaten en vensterfragmenten – vaststellen dat het vloerniveau van de verdieping een heel stuk lager lag dan tegenwoordig. De meest interessante vondst was de hoek van een laat dertiende-eeuwse ingang in de noordmuur. Daarvan bleek het oorspronkelijke rondstaafprofiel voor een deel nog aanwezig. Jammer genoeg bleef onduidelijk of dit profiel in een rond- of een spitsboog eindigde. Andere vondsten uit die vroege tijd, waren de aanzet van een nisje in de zuid- en een venster in de oostmuur (zie voor dit laatste afb. 5) Van stookplaats, trap- of kapconstructie is helaas niets overgebleven.⁸

Niet lang na 1400 vond de eerste van de acht verbouwingen plaats. De ingang bleef wel in de lange noordmuur, maar werd naar de meest oostelijke travee verplaatst. Het vloerniveau van de verdieping werd opgetrokken en op de verdieping werd het interieur door een houten wand in twee vrijwel vierkante kamers verdeeld.

Op de begane grond trof men langs het plafond van de zuidmuur resten van beschilderingen aan: een gele bies door een felrode bloemslinger. Zeer waarschijnlijk stamt deze beschildering inderdaad uit de periode rond 1400.⁹

De verbouwing van ca. 1400

Het vloerniveau werd ca. 1,40 m. omhoog gebracht. De plafonds kregen eiken moerbalken met forse peerkraal-sleutelstukken en grenen kinderbinten; de muurankers werden uit één stuk gesmeed. De lange noord- en zuidgevels werden verhoogd en kregen dezelfde dikte als het oude murenwerk. In de oostelijke kopgevel veranderde de muurdikte ter hoogte van de verdieping van ruim tweesteens (60 cm) naar anderhalfsteens. De gevel werd afgewerkt met eensteens geveltrappen en afgedekt met een rollaag.

De kap kreeg sporen die gekoppeld waren aan haanhouten waarvan de laatste in de reeks verbonden waren aan een balk die in de trapgevel stak en daarin verankerd was.

In de zuidmuur vond men sporen van enkele vensters op de begane grond zowel als op de verdieping. In de noordmuur vond men op de begane grond in de meest oostelijke travee sporen van een ingang (afb. 6), in de overige traveeën sporen van kruisvensters. Op de verdieping bevonden zich vier openingen met afwisselend kruis- en kloostervensters.¹⁰

De verdeling in vier traveeën samen met een aantal peggaten in de middelste moerbalk vormt een aanwijzing voor het

feit dat de verdieping door een houten wand in twee vrijwel vierkante kamers was verdeeld. Tegen de zuidmuur was in deze scheidingswand een doorgang.

In de driehoekige geveltop van de oostmuur zijn, naast een muurdam in het interieur, ook nu nog twee nissen te vinden die in een kwartcirkel eindigen. In de nissen werden sporen van zoldervensters gevonden, (afb. 5).

Andere vondsten in de oostmuur die rond 1400 te dateren zijn, zijn twee kaarsnissen op de verdieping en een doorgang op de begane grond. De stookplaatsen verdwenen mét de westgevel, tijdens een 17e-eeuwse verbouwing, hoewel een fragment van een gotische trachieten schouwvang toen in de kelder werd verwerkt en dus bewaard bleef.

Eigenaren en bewoners:

De oudste vermelding van het huis dateert van 18 september 1436. Toen erkende toenmalig bezitter Willem van Bakerweerde jaarlijks vijf Franse schilden schuldig te zijn vanwege de koop van het claustrale huis van mr. Peter van Amsterdam.¹¹

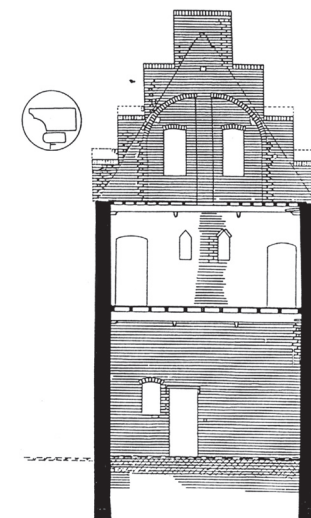
Het begin van het samengestelde huis ca. 1500

Omstreeks 1500 vond een tweede verbouwing plaats. Aan het al bestaande huis werd een en ander aan de gevels gewijzigd en de hele kapconstructie werd vernieuwd. De hoofdingang in de noordgevel werd vervangen en in het interieur werd naast die ingang een tufstenen lavabonis geplaatst. Maar niet alleen werd het bestaande huis verbouwd. Er werd bovendien een nieuw huis tegen de oostelijke kopgevel gezet.

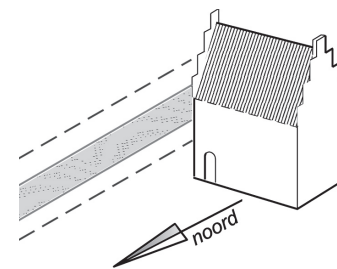
Dat kreeg een eigen ingang met bovenlicht aan de noordkant en er werd, waarschijnlijk iets later in de 16e eeuw, een traptoren naast die ingang gebouwd.

Het claustrale erf was aan de grachtkant erg breed en er werd dan ook nóg een, waarschijnlijk éénlaags, huis gebouwd op de plek waar nu nr. 31 is. Van die woning is de uit ca. 1500 daterende kelder onder nr. 31 nog over.¹² Tussen dit huis en de traptoren was een brug over de gracht die toegang gaf tot een poortweg tussen gracht en Pieterskerkhof (afb. 10).

In het interieur van het huis zowel als van de traptoren werden de muren van een dunne, roodgeschilderde pleisterlaag

Afb. 5. Doorsnede van het huis in de eerste periode. Bouwsporen van de vensters en doorgangen in de oostmuur. In de cirkel de doorsnede van de geprofileerde bakstenen lijst.

Afb. 6. Bouwfase eerste kwart 15e eeuw. De doorgang in het meest oostelijke balkvak van de noordmuur.

Afb. 7. Het bakstenen holprofiel aan de buitenzijde van de nieuwe hoofdingang.

voorzien. Op de begane grond werden de muren aan de bovenkant versierd met een rand van groen, rood en zwart en de achterwand van de lavabo-nis werd beschilderd met een vogel op een bergje (afb. 8 en de afbeelding op de laatste pagina). Op de verdieping kreeg de oostelijke kamer tussen de vensters een beschildering van een glimlachend vollemaans gezicht.

De veranderingen van ca. 1500-1525

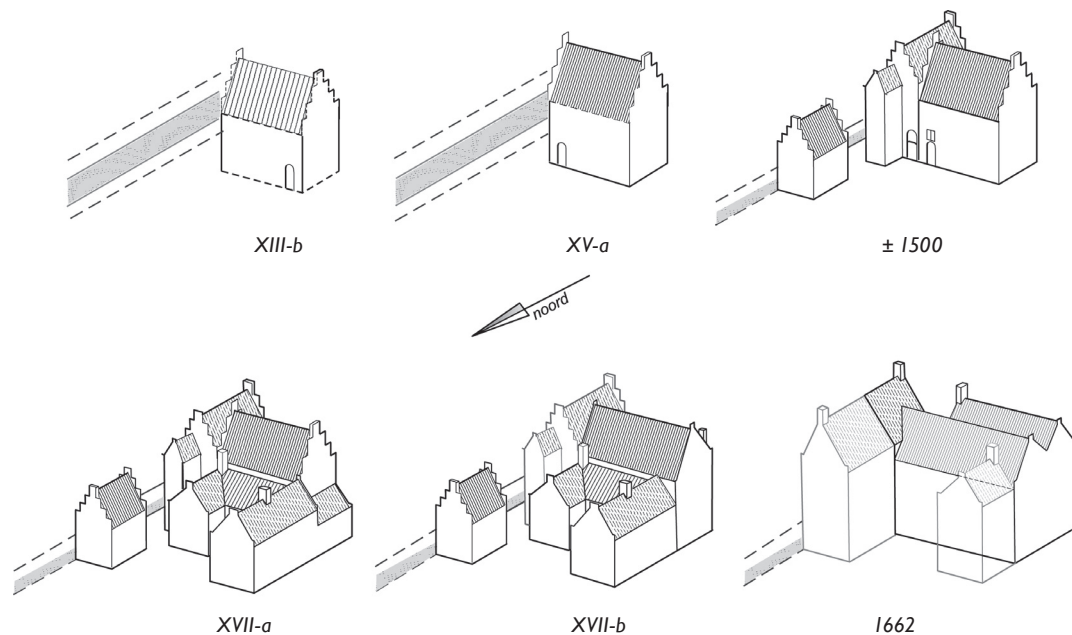
Op de lange noord- en zuidgevels werden borstweringen gemetseld die werden afgewerkt met een geprofileerde bakstenen lijst (zie afb. 5). Dergelijke bakstenen werden teruggevonden in een muurvulling. In de oostgevel werden de onderste geveltrappen verhoogd en de kap vernieuwd. De kapconstructie bestond uit een spant met krommers waarboven zich een tweede juk bevond. Daarvan werd een fragment (met telmerk) in een later gebint als blokkeel gebruikt.¹³

Op de begane grond werd de ruimte in tweeën gedeeld door een halfsteens muur en in de zuidgevel werd een doorgang gemaakt naar een sekreet.

In de oostelijke travee van de noordgevel werd een nieuwe ingang gemaakt. De ingang bestond uit een korfboogvormige opening met een steensponning aan de binnenkant en een strak afgewerkt holprofiel aan de buitenkant (afb. 7). Een bovenlicht, ook met holprofiel en met een bakstenen middenstijl was met diefijzers beschermd. Een neusijzer en twee forse ogen in de steensponning wijzen op een deur met een klinkslot en twee flinke grendels.¹⁴

In het interieur werd naast die deur een lavabo-nis gemaakt. Die bestaat uit een nisvormig uitgehakt blok tufsteen met een geprofileerde lijst en ribbels in de achterkant. Daaronder is een zandstenen waterbak met afvoer bevestigd. Toen in 1980 de nis, die in de 17e eeuw was

Afb. 8. De tufstenen lavabo-nis met de vogel.

Afb. 9. De bouwfases van links naar rechts op de bovenste rij: tweede kwart 13e eeuw, eerste kwart 15e eeuw, rond 1500, op de onderste rij: eerste kwart 17e eeuw, tweede kwart 17e eeuw, 1662. De tekeningen tonen het huis vanuit het noordwesten. Op de derde tekening is de traptoren te zien.

dichtgemetseld, geopend werd, bleken er zich twee vrijwel gave zandstenen gotische pinakels in te bevinden. Tegen de achterwand van de tufstenen nis was bovendien een vogel geschilderd die men op tweede helft 16e eeuw kon dateren. Op de verdieping werd in de westelijke kamer de balklaag deels vervangen en verfraaid door mooiere kinderbinten met kopschotjes.¹⁵ In de oostelijke kamer werd, tegen de kopse gevel, een opening vrijgehouden voor een steektrap naar de zolder. Die opening was bereikbaar via een gangetje dat aan de noordkant door een houten wand werd afgescheiden van de kamer.

Twee nieuwe huizen en een traptoren

In het eerste kwart van de 16e eeuw werd tegen de oostelijke kopgevel een huis bijgebouwd. Het stond haaks op het oude huis en was van daaruit bereikbaar via doorgangen op de begane grond zowel als op de verdieping. Het dwarshuis kreeg in de noordgevel een eigen ingang met bovenlicht.

Waarschijnlijk werd iets later in de 16e eeuw naast die ingang een traptoren gebouwd, (afb. 9). Twee muren van deze traptoren werden gedeeltelijk bewaard. Men vond daarin de aanzet van een doorgang naar het zijhuis en op de verdieping is nog een nis te zien. Haaks op de muur trof men een boogaanzet aan die er op wijst dat de trap waarschijnlijk een stenen spil had.¹⁶

Bewoners

Wat de bewoners betreft: vóór 1550 moest Nyclaes van Nuylant, bisschop van Hebron (in het kapittelarchief van St. Pieter heet hij *Domine Ebron, suffraganus* en *Nyclaes a Nova Terra*) geld aan het kapittel betalen voor twee erven tesamen gelegen in de *Arcus van den Regenboogh*.¹⁷ Waarschijnlijk heeft Nyclaes van Nuylant het grootste deel van de periode 1550-1610 in Kromme Nieuwegracht 33 gewoond.

Eigenaren en bewoners 1550-1617

Transport op 3 april 1550:

Cornelis van Amstell van Mynden, Heer van Ruweel, getrouwd met Josyna, verkoopt een *alinge huysinge ende hofstede, kelnaer, cluyse* gelegen achter St. Pieter in de Regenboog aan Nyclaes van Nuyland, bisschop van Hebron.

Oudteygen 8 stuvers en 1 oortgen ten behoeve van de Heeren van Ste Jans en een plecht van 500 gulden à 5% ten behoeve van Marie van Eede, weduwe van Evert die Ridder.

Plecht op 3 april 1550:

Cornelis van Emstelt van Mynden, getrouwd met Josyna van Sperewoude vestigt per 1 mei een plecht van 300 gulden op een niet nader aangeduid perceel ten behoeve van Saris die Koninck als borg voor Nyclaes van Nuylant, bisschop van Hebron.¹⁹

Transport op 19 januari 1610:

Anna van Amstell van Mynden kocht of kreeg van haar broer Wouter van Amstell van Mynden een groot en een klein huis achter de St Pieterskerk.²⁰

Transport op 7 mei 1617:

Steven Brunings koopt van Juffrouw Anna van Amstell van Mynden een half huis in de Regenboog achter de St Pieterskerk.

Afb. 10. Op deze topografische kaart van Utrecht, vervaardigd tussen 1569 en 1572 is te zien hoe we ons zo'n poortweg moeten voorstellen: vanaf het Pieterskerkhof tot aan de gracht loopt een doorgang die aan beide zijden met een poort was afgesloten. Er zijn meerdere van dergelijke poorten te zien.²² Waarschijnlijk kunnen we de positie van de huizen zoals op deze kaart getekend, niet helemaal vertrouwen, maar het geheel geeft een goede indruk van de manier van bebouwen binnen de ruime claustrale erven.

Belendingen: Zuidwaarts: Mr. Wouter van Middelcoop; Noordwaarts: Poortweg Steven Brunings en Mr. Aelbert Crom en Jan Thin.²¹

Eigenaren en bewoners 1617-1654

Op 17 oktober 1616 kocht Steven Brunincx al een huis met een klein huis annex aan de Regenboog. Dit huis had een poortweg uitkomende op de Lollestraat (de tegenwoordige Nobeldwarsstraat) en lag dus aan de buitenkant van de Regenboog. Waarschijnlijk is Brunincx zelf in dat huis gaan wonen want na zijn dood in 1624 woonde zijn weduwe daar, evenals zijn zoon de jurist Christiaen met zijn vrouw Heylwich van Zyll en Stevens zus Arnolda met haar man Adriaen Harthals, die schepen was in Bueren en rentmeester van de Pieterskerk.

Steven Brunincx kocht in 1617 van Anna van Amstell van Mynden een 'half huis'. De poortweg ten noordwesten daarvan bezat hij al. Waarschijnlijk kocht hij eveneens de grond met bebouwing aan de noordkant van die poortweg van Mr. Aelbert Crom en Jan Thin, en van Wouter van Middelcoop het erf aan de zuidkant. Daarvan heb ik overigens geen transporten kunnen vinden.

In de akte van verdeling van de nalatenschap van Steven Brunincx (op 25 mei 1624 gepasseerd voor notaris Nicolaes Verduyn) werden de drie huizen die op dat moment op het terrein van Kromme Nieuwegracht 33 stonden, aan Stevens zoon Christiaen, zijn dochter Maria en zijn zwager Adriaen Harthals vermaakt.²³

Uitbreidingen 1600-1700

Of het kanunnik Steven Bruyninx was die begon met de uitbreiding van het huis is niet met zekerheid te zeggen, maar waarschijnlijk is het wel. Klück vond namelijk balklagen en sleutelstukken uit het eerste kwart van de 17e eeuw in de westelijke aanbouw van de zuidbeuk.²⁴ Die beuk kreeg bovendien in het midden van de zuidkant een eigen ingang met een zandstenen poortje met in de kroonlijst alliantiewapens²⁵ en daarboven een zandstenen bovenlicht met middenstijl (afb. 11).

Onder die zuidelijke beuk werd een kelder met een hardstenen trap en een korte keldergang aangelegd, terwijl ook aan de kap een en ander werd gewijzigd.

Aan de noordkant werd een u-vormig eenlaagshuis gebouwd, (afb. 12). Het meest oostelijke deel daarvan, tegen de traptoren, bevatte één kamer, het westelijke deel, dat dubbel zo groot was, bevatte er twee.²⁶

Wat het interieur betreft: in de oostelijke kamer van de zuidbeuk werd het plafond bruin geschilderd, met gele biezen langs de balken en op de wanden werd een rankenbeschildering aangebracht.²⁷

Op 25 mei 1624 werd voor notaris Nicolaes Verduyn een akte van verdeling van de nalatenschap van Steven Bruyninx gepasseerd.²⁸ Afgezien van stukken land buiten Utrecht en onroerend goed aan de buitenkant van de Kromme Nieuwegracht, werden de bezittingen aan de binnenkant van de Kromme Nieuwegracht bij blinde lootinge als volgt verdeeld tussen de drie erfgenamen. Steven's zoon Christiaen Bruyninx kreeg het zuidelijke huis; zijn zwager Adriaen Harthals het middelste en Steven's dochter Maria Bruyninx kreeg het huis dat aan de noordkant daarvan grensde. Verder werd bepaald met betrekking tot de brug die bij het middelste huis (van Adriaen Harthals) hoorde dat de *possessoren in der tijd van de huysinge noortwärts gelegen ... nu en ten ewighen dage*

*hebben en genieten sullen den vryen in en uytgang over de selve brugh.*²⁹

De huizen waren in 1624 alle drie verhuurd. Het zuidelijke huis werd bewoond door Hendrick van Coesfelt, kanunnik van St. Pieter.³⁰ Het middelste huis was in gebruik bij de weduwe van Adriaen de Rode en in het kleine noordelijke huis woonde Gerrit Wusman.

Als we op de prijs afgaan die de respectievelijke erfgenamen voor hun deel uit de erfenis moesten betalen, dan was het middelste huis het grootste: daarvoor moest Adriaen Harthals 4600 Carolus guldens betalen. Voor het zuidelijke huis betaalde Christiaen Bruyninx 4400 Carolus guldens en Maria Bruyninx telde voor haar, kennelijk veel kleinere, huis 3500 Carolus guldens neer.

In de dertiger jaren van de 17e eeuw kreeg het huis een ander adres: *In den Regenboog Achter tot St. Peters* of *Agter St. Peters in den Regenbooch* werd *Nieuwe Grafte, achter tot St. Peters*. Dat wil zeggen dat de oriëntatie van het huis veranderde. Dat had waarschijnlijk te maken met de afkoop van de clausaliteit die in die jaren plaatsvond. Dat goldt niet alleen voor Kromme Nieuwegracht 33, maar voor de meeste huizen in de immuniteten.³¹ Op de zesde februari 1634 werd, onder meer door Christiaen Bruninx, een akte getekend en gezegd waarmee de afkoop van de uitgang van het claustrale erf officieel werd geregeld.³²

In 1638 kocht predikant Johannes Breyerens het noordelijke huis van Maria. Kennelijk heeft Adriaen Harthals in de loop van de twee daarop volgende decennia zijn neef, evenals de predikant uitgekocht en kreeg zo alle drie de huizen in zijn bezit. In januari 1654 verkocht hij het geheel aan Mr. Paulus Gijsbertus Voet.³³

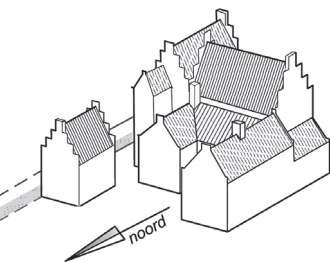
Eigenaren en bewoners 1654-1694

Eigenaar: Paulus Voet.³⁴

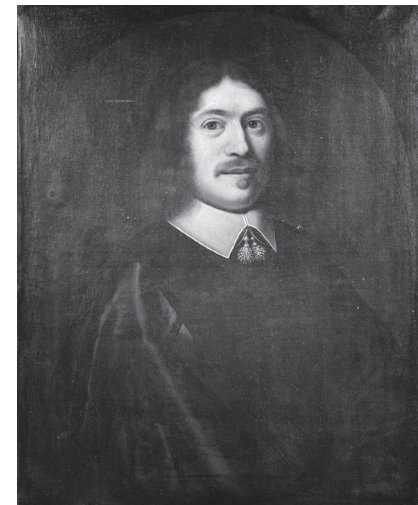
Bewoners: Paulus Voet (1619-1667) met zijn eerste vrouw Elisabeth van Winssen (?-1655). Na haar overlijden met zijn tweede vrouw Elisabeth Reuffert (1637-1717) en de vijf kinderen uit de beide huwelijken.

Afb. 11. Zandstenen poort met alliantiewapens in de zuidmuur.

Afb. 12. Bouwfase eerste kwart 17e eeuw.

Afb. 13. Paulus Voet, geschilderd door Johan Bouman, 1653.

Op de rekening van Jan Gerrytzoon van Batenburch staat onder meer:
 Gelevert 12 voet furen raemstyl
 Hoff deur de voet 3 stuivers komt 1-16-0
 Gelevert hout tot verdys trapp 0-12-12
 Noch twee raemties gemaect in de schersteen voor hout erbijtt samen 0-2-16
 Noch ick selver anderhalven dach aan trapp 1-16-0
 Claes twe daechen daeghs 1 gln 2-0-0

Jan Dircksz Woortman brengt onder meer in rekening:
 Nogh het blokslot aan de achterpoort vermaectt ende 4 sleutels daartoe gemaectt verdient 0-3-0
 Nogh gemaectt een pompwerk verdient 3-0-0
 Nogh gemaectt 24 houvasten om schilderijen aan te hangen het stuck een stuyver beloopt 1-4-0
 Nogh 12 houvasten aan platen in den heerd het stuk 1 stuyver vier penningen beloopt 0-15-0

Op de rekening van Koenraet Kuyper staat onder andere:
 Een schoorsteenmantel kleynder gemaectt 1-4-0
 Den lessenaer wat vermaectt met de boekenkassen ondaen en weer gestelt met een deel vensters en deuren comt samen 1-10-0
 Den boecken kas overgedragen met twe sloten aan geslagen een deel riggels in de bottelarij gemaectt 0-12-0
 Noch een bedstey ondaen en weer gestelt 0-10-0
 Twe zwarte bollen onder een kas gemaectt 0-16-0
 Noch andere kassen en tafels overgedragen en gestelt comt samen 1-0-0
 Noch van betten beuren en dragen ende voorts alle dingen verstelt is aan verdient 2-0-0
 Den schoorsteenmantel met twe pelarden aangenomen voor vier en zestich gulden dit is samen bedongen voor 93-0-0 hierop ontfangen vyf en seventigh gulden rest noch achtien gulden

Paulus Voet (afb. 13) was een van de zoons van de zeer orthodoxe calvinist Gijsbertus Voet (Gisbertus Voetius), professor aan de Academie die, juist in de begintijd, zo'n sterk religieus stempel drukte op de Utrechtse universiteit.³⁵

Paulus Voet, evenals zijn vader professor aan de Utrechtse Academie, was jurist. Hij trouwde in 1645 met Elisabeth van Winssen, van wie hij twee zoons kreeg. Na de dood van zijn eerste vrouw in 1655, hertrouwde hij met Elisabeth Reuffert van wie hij een zoon en twee dochters kreeg. De zoons uit zijn eerste huwelijk voegden hun moeders naam toe aan die van hun vader en heetten dus voortaan Voet van Winssen.

Paulus Voet woonde vanaf 1654 in Kromme Nieuwegracht 33.

Na de dood van zijn eerste vrouw kocht hij in 1661 samen met de aannemer-metselaar Willem Vastrick het huis Lockhorst aan de Nieuwe Gracht bij de Jansdam (nu Kromme Nieuwegracht 6-8). De onderlinge verdeling van dat – gedeeltelijk bebouwde – perceel werd in 1661 notarieel vastgelegd. Paulus Voet kreeg toen het westelijk deel van het erf (zie *SteenGoed nr. 38*). De verdere bebouwing gaf hij in handen van Gijsbert Thönisz van Vianen³⁶, die tezelfder tijd ook de bouw van het dubbele voorhuis, de brug en de veranderingen aan het achterhuis van Kromme Nieuwegracht 33 ondernam.³⁷

Voordat Paulus Voet en zijn eerste vrouw Elisabeth van Winssen in hun nieuwe huis trokken, moest er wel het een en ander aan gebeuren.

Jan Gerrytzoon van Batenburch werkte aan de trap, aan een schoorsteen en vernieuwde bovendien het kozijn van de tuindeur waarvoor Jan Dircksz daarna het slot en de sleutels leverde. Jan Dircksz (Woortman) diende een rekening in voor *ijserwerck gelevert zedert den 17 januarij 1654* die laat zien dat er ook heel wat *glaseroeyen* gemaakt (105 stuks) en vermaakt (76 stuks) moesten worden, dat er een pomp nodig was en dat er schilderijhaken en haken voor de haardplaten gemaakt moesten worden.³⁸ Glazemaker Pieter Eijnhoven bracht tussen 26 januari en 13 maart 1654 een aantal nieuwe ruiten aan en *stelde en ver-*

looyde oude ruiten, in totaal voor de som van 32 gulden en 17 stuivers.³⁹

De pomp was noodzakelijk omdat Paulus Voet de stal aan het Pieterskerkhof verhuurde aan Constance de Malapert, weduwe van Gijsbert van Hertevelt. In de huurovereenkomst die door notaris Bartholomeus van Eck werd opgemaakt staat vermeld dat *den here verhuerder in de voorschreven stalle tzijne kosten sal doen stellen ende maecken een pomp omme bequamelijcken water voor de peerden te kunnen pompen*. Op 3 maart 1654 diende Gerrit van Heemert een rekening in van 36 gulden, 9 stuivers en 8 penningen voor het slaan van die pomp waarvoor het ijzerwerk (*gemaectt een pompwerck*) door Jan Dircksz werd geleverd.⁴⁰ Er moest in de stal ook een bedstee voor de knecht komen, maar de kosten daarvan zouden door Constance de Malapert gedragen worden.⁴¹ Paulus Voet verhuisde eind maart of begin april 1654 naar zijn nieuwe huis. Ik vond in het Familiearchief Martens van Sevenhoven een rekening, gedateerd 10 april 1654, van Koenraet Kuijper. Dit was de timmerman die binnenshuis enige aanpassingen deed aan een schoorsteenmantel, aan raam- en deurkozijnen en aan de wijnkelder. Hij maakte bovendien een nieuwe schoorsteenmantel met twee pilaren. Maar dat niet alleen: hij maakte nog *twe zwarte bollen* (bolpoten) onder een kast, verhuisde het meubilair en stelde de meubels in het nieuwe huis.⁴²

Er bestaat een ongedateerde ontwerp-overeenkomst betreffende een scheidingsmuur aan de zuidkant van Kromme Nieuwegracht 33. Hoogstwaarschijnlijk is dit ontwerp door Paulus Voet zelf opgesteld. Het maakt duidelijk dat het grote taps toelopende perceel in drie kavels werd verdeeld, waarbij de uitgang met de stalling aan het Pieterskerkhof bij nr. 33 bleef horen en de huizen links en rechts daarvan alleen een ingang aan de gracht kregen. Het zuidelijke stuk van het oorspronkelijke erf werd gekocht door Aert de Wijckersloot en juist daar stond een torentje dat Voet toch graag zelf in handen zou houden. Dat moest dus ... *nu en ten eeuwigghen dage blijven [sal] aan de huysinge van den Prof...* . Daarom werd de scheidingsmuur tussen de twee erven pal achter de keuken van het Wijckersloothuis getrokken en moest op kosten van Paulus Voet het raam van

Afb. 14. Kromme Nieuwegracht 33 (links) en 31. Nummer 31 werd gepleisterd, zodat de huizen nauwelijks meer als één bouw te herkennen zijn.

een klein kamertje recht achter de toren, vergroot worden zodat daar genoeg licht binnen kon vallen. Waarschijnlijk verklaart de aanwezigheid van het torentje (waarvan jammer genoeg niets meer is overgebleven) de merkwaardige hoek die de zuidelijke perceelgrens van nr. 33 nu nog steeds vertoont en het dientengevolge zeer ondiepe erf van het huis aan de zuidkant (nu nr. 35-35a).

Vanaf februari 1662 lieten Paulus Voet en zijn noordelijke buurman De Witt (With) het dubbele voorhuis aan de gracht bouwen en werd ook de brug opgeknapt of misschien zelfs

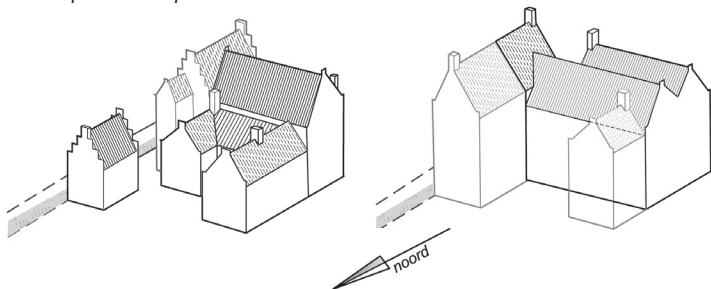
geheel vernieuwd. Aannemer/metselaar Gijsbert Thönisz van Vianen diende voor die bouw een rekening in die op vier augustus van dat jaar betaald werd. Ook De Witt betaalde zijn deel van de kosten (301 gulden en 10 stuivers, waarvan 144 gulden voor stenen, de rest waarschijnlijk voor arbeidsloon) op 4 augustus.

Gijsbert Thönisz werkte aan het voorhuis tussen 22 februari en 12 juli 1662. In februari werden grote hoeveelheden stenen en materiaal geleverd: *grauwe moppen, roode moppen, klinkert tot het fundament, ijsselstenen, en grauwe tuimelaer*. Voorts leverde Gijsbert Thönisz de *eerste calck, welboort en gehouwe steene tot de lijst*.⁴³

Van die geprofileerde lijst is niets meer over. Waarschijnlijk werd in een vlaag van latere moderniseringswoede de lijst, die zo kenmerkend is voor de door Gijsbert Thönisz gebouwde huizen, gladgekapt en met een houten lijst afgedekt (afb. 14).

De beide delen van het voorhuis (de gehele breedte is ca. 13,50 meter), zijn niet gelijk van maat. Paulus Voet hield het breedste deel voor zichzelf, (een gang van 2 m breed en een voorkamer van 5,10 m) terwijl in het noordelijke deel van het

Afb. 16. Bouwfasen: tweede kwart 17e eeuw en 1662

voorhuis de gang een breedte heeft van 1,20 m en de voorkamer niet meer dan 4,50 m breed is.⁴⁴ Het verschil in breedte van de gangen verklaart waarschijnlijk het briefje van buurman De Witt d.d. 16 februari 1663, waarin hij schrijft dat hij, eigenaar van het huis op de Nieuwe Gracht naast dat van professor Voet, verklaart dat de professor twee voet meer betaald heeft aan de brug die onlangs voor de beide huizen is gemaakt, zodat de brug ook twee voet méér voor het huis van de professor ligt.⁴⁵

Gijsbert Thönisz werkte zelf aan de bouw mee, maar niet voortdurend⁴⁶; in zijn rekening specificiert hij de dagdelen die hij zelf werkte, maar ook de dagdelen van zijn opperlieden Tonies en Merten en die van de knechten. Een enkele maal noemt hij zijn personeel bij naam: zo werkten Vrerick, Fleps (Filips?), Aert, Joost, Hendrick, Jan en Peter aan de bouw van het voorhuis en de brug.

Op de zolder van het smalste deel van het voorhuis (nu nr. 31), kwam de datum waarop het hoogste punt van het huis bereikt werd aan het licht: *op donderdach den 15 iuni anno 1662 is dit dack ver...* (afb. 15)⁴⁷

Maar er werd niet alleen een dubbel voorhuis gebouwd. Ook aan het oude huis werd het nodige gewijzigd. Zo werden de kelders van het oude en het nieuwe huis verbonden middels een lange gang onder de oude zuidbeuk. In de oude kelder onder de zuidbeuk werd de keuken gesitueerd waar, tegen de oostgevel, een grote schouw werd geplaatst evenals een bakoven met een ijzeren deurtje.

De aanbouwen aan de west- zowel als aan de noordkant van wat nu ineens het "achterhuis" was geworden, kregen een verdieping (afb. 16) en het daardoor tweebeukig geworden achterhuis kreeg een geheel nieuwe kap waarvan het noordelijke deel werd verbonden met het voorhuis.

Door de nieuwe constructie ontstond in het achterhuis één grote zolderruimte met twee dubbele spantjukken. De onderste spanten werden in het midden door standvinken ondersteund en met een boutconstructie aan de oude moerbalken bevestigd. Op de verdieping kwamen in de noordmuur eiken kruisvensters (afb. 17) en in het midden van de

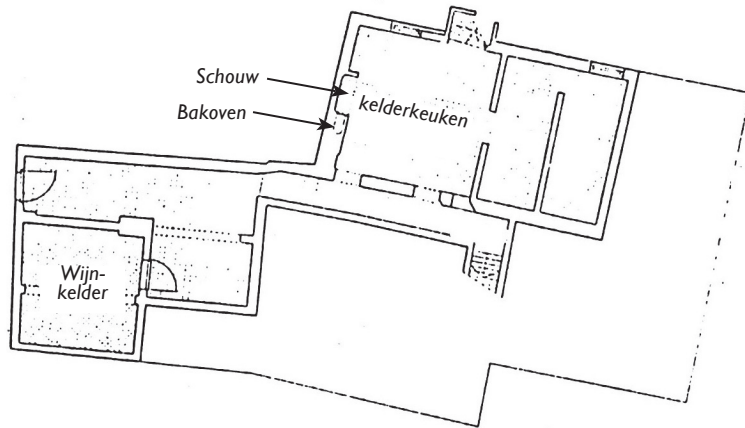
Afb. 17. Kruisvenster in de noordmuur van de verdieping.

Afb. 18. Plattegronden en doorsneetekeningen.

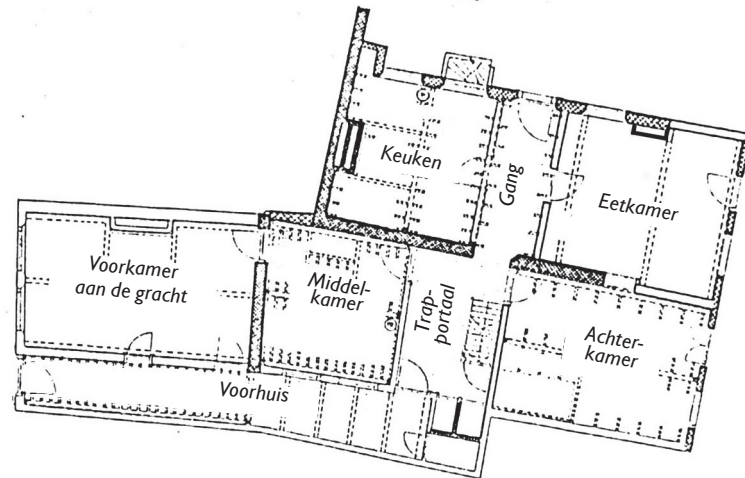
Bij de tekeningen a) t/m e) is het oosten (de gracht) links, bij tekening f) is het zuiden links.

De benamingen van de ruimtes volgen de beschrijving van de inventaris van 1766.

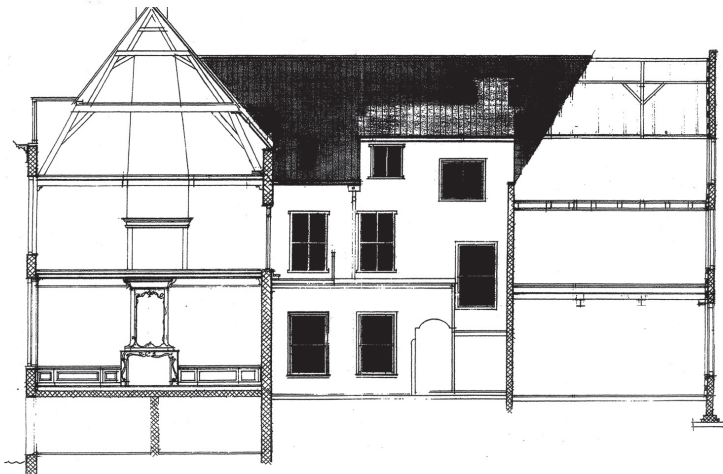
a) Kelder.

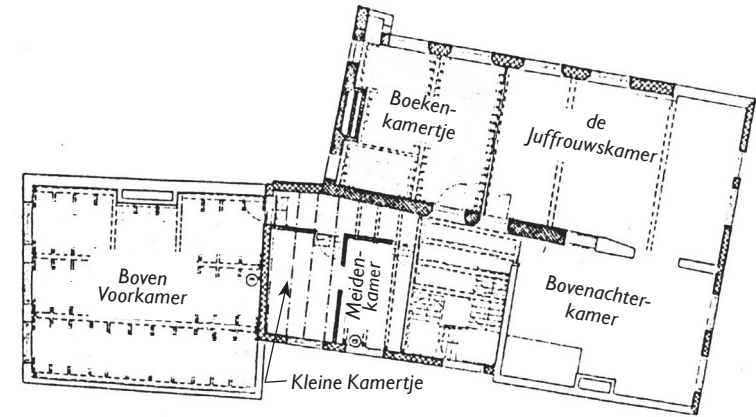
b) Begane grond.

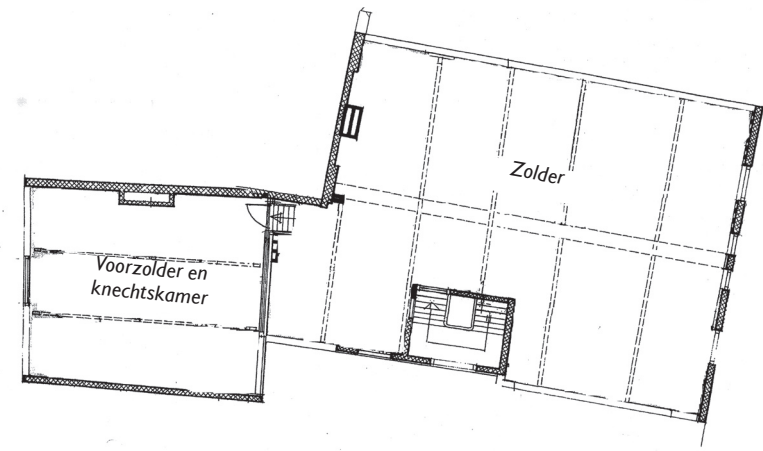
e) Doorsnede oost-west, kijkend naar het zuiden.

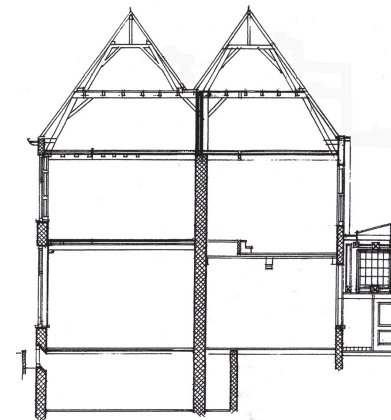
c) Verdieping.

d) Zolder.

f) Doorsnede noord-zuid door het achterhuis, kijkend naar het westen.
Op zolder zijn de dubbele spantjucken uit 1662 te zien.
Rechtsonder een kijkje op het einde van het 'voorhuis' (de voormalige poortweg).

Afb. 19. IJzerwerk

noordbeuk werd een spiltrap tot de zolder gemaakt.⁴⁸ Het voorhuis werd onderkelderd, dat wil zeggen dat de middeleeuwse kelder van het kleine (afgebroken) huisje aan de gracht (nu nr. 31) werd uitgebreid, terwijl onder nr. 33 een nieuwe kelder met tongewelf werd aangelegd die toegankelijk werd gemaakt via een verlengde gang langs de eerder aangelegde kelder onder de zuidelijke beuk. Op de begane grond kreeg de westelijke kamer een schouw tegen de zuidmuur (afb. 18).

Jan Dircksz Woortman maakte en leverde natuurlijk het nodige aan muurankers, ijzerwerk aan (en in) schouwen, spijlen voor het kelderraam, schilderijhaken, glas- en gordijnroeden, slotplaten, sloten, sleutels en grendels (Afb. 19). Aan het eind van de rekening die Jan Dirckz indiende, vinden we de volgende post:

Ontfangen een ijsere ledikant weegt 313 pont, t pont 1 stu. 8 penn beloopt 23-9-8.

Een ijzeren ledikant moet iets bijzonders geweest zijn in een tijd waarin het grootste deel van het meubilair van al dan niet kostbaar hout werd gemaakt. Een tijd bovendien waarin het overgrote deel van de bevolking nog in bedsteden sliep. Bedden met hun behangsels hoorden tot de meest kostbare en prestigieuze meubels van een huishouden en stonden gedurende de 17^e eeuw dan ook nog steeds in ontvangstrekken. Pas na ca. 1680 begonnen zij daar geleidelijk uit te

verdwijnen.⁴⁹ Uit de akte van verdeling van de nalatenschap van Paulus Voet uit 1667 weten we dat er een ledikant in de kadenkamer stond (de voorkamer aan de gracht), mogelijk betreft het dit bijzondere ijzeren exemplaar.

Wat betreft het dubbele voorhuis aan de gracht: de beide delen kregen een gelijke, maar gespiegelde opzet. Op de begane grond kregen de huizen een gang langs een woonkamer met schouw. Daarboven kwam op de verdieping een drie traveeën brede kamer met een schouw.⁵¹ In nr. 33 bevindt zich in de voorkamer op de verdieping nog steeds die 17e eeuwse schouw met een rechte hangende rookkap met geprofileerde kroonlijst en twee pilasters tegen de achterwand. (afb. 20).⁵²

Toen de bouw eenmaal achter de rug was, bleven er natuurlijk toch iedere keer nog kleine reparaties te verrichten. Uit 1666 dateert een *Memorie van verschoot* van Paulus Voet, waarin die reparaties genoemd worden: onder meer het stoppen van drie spiegelruiten aan de straatkant, het vermaken van een ladder en het repareren van de voerbak in de stal. Ook zijn tuin vergat Paulus niet: op 29 oktober 1666 betaalde hij voor *twe persicke boomen* één gulden en twaalf stuivers. Paulus Voet overleed in 1667; hij had niet erg lang van zijn uitgebreid verbouwde en verfraaide huis en tuin kunnen genieten.

Eigenaren en bewoners 1668-1694

Eigenaren: Paulus Gijsbertus Voet (1660-1707), Elisabeth Voet (1662-1738), Maria Voet (1665-1741).

Bewoners: Elisabeth Reuffert en haar drie kinderen Paulus Gijsbertus, Elisabeth en Maria, maar bovendien de voorkinderen Johan en Paulus Voet van Winssen.

Uit de akte van verdeling van het woonhuis van Paulus Voet en kwitantie aan Elisabeth Reuffert wegens gedane betalingen aan de voorkinderen, blijkt dat Kromme Nieuwegracht 33 aan de kinderen uit het tweede huwelijk van Paulus Voet met Elisabeth Reuffert werd nagelaten.⁵³ Het betrof het huis met verdere bebouwing, het erf met de grond en de stal met toebehoren. De voorkinderen Johan en Paulus Voet van Winssen kregen een som van twee duizend gulden en de rest van de boedel. Die bestond uit roerend en onroerend goed, geld, goud en zilver.⁵⁴

*1667: ... met het ledikant ende behangsels staande in de kaden-camer van de huysinge daer de gemelde weduwe van den heere Voeth althans wonende is.*⁵⁰

Afb. 20. De 17^e-eeuwse schouw.

Waarschijnlijk bleven Elisabeth Reuffert en de vijf minderjarige kinderen allemaal in het huis wonen.

Eigenaren en bewoners 1694-1705

Eigenaren: Elisabeth en Maria Voet en hun halfbroer Paulus Voet van Winssen (1652-1720).

Op 18 mei 1694 vestigde Paulus Voet van Winssen een plecht op een derde portie van een huis met stalling. Het betrof een pand aan de *Nieuwe Gracht omtrent de Hieronimi schoole*. De belendingen: aan ene kant juffrouw Wijckerslooth en aan de andere kant secretaris de With. De vorige eigenaar van het derde deel van het huis waarin Paulus Voet van Winssen een plecht vestigde, was zijn halfbroer: Paulus Gijsbertus Voet.⁵⁵

Bewoners: niet vermeld bij het transport, maar waarschijnlijk nog steeds de weduwe van Paulus Voet, Elisabeth Reuffert met haar kinderen.

Paulus Gijsbertus stierf in 1707 en zijn moeder Elisabeth Reuffert in 1717. Denkelijk zijn de ongetrouwde zusjes Elisabeth en Maria Voet tot hun dood, in respectievelijk 1738 en 1741, in het ouderlijk huis blijven wonen.

Eigenaren en bewoners 1705-1741

Eigenaren en bewoners: Elisabeth en Maria Voet. Een akte van uitkoop van Paulus Gijsbert Voet door zijn zusters voor zijn aandeel in het huis dateert van 1705.⁵⁶ Wat er met de plecht gebeurde die Paulus Voet van Winssen in 1694 vestigde, is onduidelijk.

De eerste van de vijf kinderen Voet die trouwde was Paulus Voet van Winssen (1651-1720), de tweede zoon uit het eerste huwelijk. In ca. 1675⁵⁷ trouwde hij met Engelberta van Brienen (1653-1716), en mogelijk ging het echtpaar wonen in Kromme Nieuwegracht 6-8 en, nadat dat huis in 1680 verkocht werd,⁵⁸ in het huis van Paulus' grootvader Gijsbertus Voet aan de Poelenburghsteeg. Dat was in ieder geval het huis dat door Paulus Voet van Winssen in 1686 gekocht werd uit de boedel van zijn grootvader.⁵⁹ Een van Paulus' dochters was Deliana, die in 1710 trouwde met Jacob Martens.

Eigenaren en bewoners 1741-1766

Eigenaar-bewoner: Deliana Voet van Winssen (1682-1766), weduwe van Jacob Martens (1671-1729).

Deliana Voet van Winssen (afb. 21) trouwde in 1710 met Jacob Martens, de jongste zoon van Jacob Martens Sr., een voormalig lid van de Utrechtse vroedschap. Jacob Martens Jr. was ook lid van de Utrechtse vroedschap en afgevaardigde naar de Staten. Hij verwierf een indrukwekkend aantal lidmaatschappen van vroedschapscommissies en in 1727 werd hij bovendien benoemd als burgemeester. Hij stierf op 31 maart 1729, voordat hij zijn ambtstermijn van twee jaar als burgemeester vol kon maken.⁶⁰

Deliana verwierf het huis aan de Kromme Nieuwegracht waarschijnlijk in de loop van 1741, na de dood van haar tante Maria Voet. Van 30 november 1741 dateert een Akte van Accoord tussen haarzelf en Mr. Cornelis van Gessel, advocaat, over het afbreken en opnieuw opmeten van de scheidingsmuur tussen het erf van Van Gessel en het belendende erf van Deliana Voet van Winssen. Die nieuwe muur was noodzakelijk in verband met het vergroten van de stal en een te maken mestbak. Het betreft hier het huis aan de westzijde van de Kromme Nieuwegracht tegenover de Hiëronimusschool van Van Gessel waarvan de noordwaartse belending toebehoort aan de weduwe Jacob Martens.⁶¹

Modernisering in het interieur 1741-1768.

Deliana Voet van Winssen vond dat niet alleen de scheidingsmuur tussen de erven, maar ook het huis aan een opknappbeurt toe was.

Zij ondernam in de jaren 1741-1743 een grootscheepse interne modernisering van het huis en liet bovendien de stal en het koetshuis bij de achteruitgang aan het Pieterskerkhof opknappen.⁶² Zoals gezegd werd er een nieuwe muur gezet tussen haar terrein en dat van haar buurman van Gessel. De kosten daarvan werden gedeeld.

In de twee katernen van 1741-1744 van Deliana's *Memorie van uitgaaffwegens het vertimmeren van het hujs staande aan de Nieuwegragt bij het Hieronimus School* vinden we aantekening van de uitgaven die zij deed. Daarnaast is er ook een gespecificeerde rekening van Antony van Voskuil, de timmermans-

Afb. 21. Deliana Martens-Voet van Winssen, geschilderd door Hendrick van Limborch, 1729.

1741
Aan P. Voet van Winssen een hardste-
ne Deurraamt en Stoep 25-0-0
Aan Steenkoper Pieter Goyenhaan tot
Amsterdam Voor 250 witte marmere
Stene van 9 Duym, met de vrugt
91-2-0

1742
aan Mr. Antony Voskuyl weer om gege-
ven tgeen verschoten had aan t slot van
de Voordeur
voor drie Nagte het bewaken van t
huijs toen deurraamt ingeset wierd een
mingeld [pint] jenever en yder nagt
15 stuyvers... 2-0-0
Aan Antony van Strijdonk: voor 110
witte marmar Stenen 8 stuyvers t stuk
een voet in t vierkant nog so veel blau-
we van dezelve grote 6 st. t stuk met
vrugt 70-15-0
Betaalt aan den Beelthouwer Adrianus
Beertens het uitsnijden van de Balus-
ters aan de trap en twe (?) en aan de
schoorsteenlijst in de achterkamer
56-0-0

1743
Aan francois Engelse tot Middelburgh
72 marmore Steenen tot de vloer in de
gang het stuk 63 stuyvers welke som
van 229-14- Nigt Godin voor mij ver-
schoten had en heb dat gelt aan Nigt
de 15 May 1743 weedom gesonden en
dus gerestitueert... 227-14-0.
Nog voor t Scheep brengen tot Middel-
burgh... 2-2-0.
aan D. van Lent het marmere, note-
bome en vergulde van de kas van de
schoorsteen in de benede agterka-
mer... 13-0-0

1744
Den 13 maart bet. aan Jan Verkerk
voor 107 voet witte marmere plint a
7 st. de Voet en nog 7 witte marmere
25 duyms stenen met arbeidsloon van
kante van alle die in de gang ligge...
87-0-0.

baas die, blijkens de voorgeschoten bedragen aan verschil-
lende bij het werk betrokken ambachtslieden, fungeerde als
coördinator van de verbouwing.⁶³

In 1741 betaalde Deliana aan haar neef P. Voet van Winssen
25 gulden voor een hardstenen deurkozijn met stoep. Dit
kozijn werd overigens pas in 1742 gezet, blijkens de rekenin-
gen van juli van dat jaar.

Maar Deliana deed meer dan alleen maar een nieuw deur-
kozijn met een stoep zetten: zij kocht in 1741 een groot aan-
tal wit marmeren stenen die bestemd waren voor de vloer-
ren van de woon- of pronkkeuken en de achtergang naar de
tuindeur.

In 1742 kocht zij de witte en blauwe marmeren stenen voor
het trapportaal. In datzelfde jaar betaalde zij ook de beeld-
snijder Adriaan Beertens voor het maken van de balusters
aan de trap en voor werk aan de schoorsteenmantel in de
eetkamer. In 1743 kwamen er nog meer marmeren stenen,
bedoeld voor de vloer in het voorhuis.

Haar nicht Godin, (die in Middelburg woonde?⁶⁴), had de ste-
nen voor Deliana besteld en het benodigde geld voorgescho-
ten, waarna ze per schip naar Utrecht werden gebracht.

In 1744 betaalde Deliana de steenhouwer Jan Verkerk: voor
nog een partij marmer en arbeidsloon voor het leggen van
de vloeren.

Het werk aan de keuken, het voorhuis, het trapportaal en
de achtergang duurde drie jaar. Er vond inderdaad stap voor
stap een grote modernisering plaats. Het meest ingrijpend
was het vervangen van de spiltrap door een houten trap met
bordessen (afb. 22).

De balusters van de nieuwe trap werden gesneden door de
Utrechtse beeldsnijder Adrianus Beertens, die waarschijnlijk
in de jaren '40 nog aan het begin van zijn carrière stond.⁶⁵ Het
zijn rijk gesneden balusters waarmee Deliana zeker indruk
zal hebben gemaakt. Maar àl te veel geld wilde zij aan haar
trap toch niet kwijt: na de bocht halverwege de eerste ver-
dieping, zijn de balusters nog maar aan één kant gesneden:
de buitenkant (afb. 23). Dat was de kant die men vanuit het
trapportaal beneden, gepast onder de indruk zijnde, kon zien
en bewonderen. Het feit dat de balusters niet allemaal aan
beide kanten gesneden zijn, maakt ook duidelijk dat de ont-
vangstkamers beneden gesitueerd waren, en dat de verdie-

Afb. 22. De houten trap met door Adriaan Beertens
gesneden balusters.

Afb. 23. Detail van de trap met de eenzijdig gesneden balusters
(links) en de tweezijdig gesneden exemplaren (rechts).

ping gereserveerd was voor Deliana's privéleven.

Niet alleen de gang werd gemoderniseerd: ook de kamers
werden opgeknapt. Uit de gespecificeerde rekening die tim-
mermansbaas Antony Voskuyl indiende, blijkt dat er in huis
een groot aantal raam- en deurkozijnen en deuren werd
gezet. Vrijwel alle ramen met hun *glaseroeyen* die Deliana's
grootvader Paulus Voet 80 jaar eerder had laten maken, wer-
den vervangen door schuiframen die merendeels ook van
binnenluiken werden voorzien (afb. 24).⁶⁶

Deliana betaalde steenhouwer Jan Verkerk in 1742 een post
van 307 gulden. Aan de prijs te zien, is dit de betaling voor de
zwart-marmeren schoorsteenmantel in de benedenvoorka-
mer die op stylistische gronden te dateren valt in de jaren
veertig van de 18^e eeuw (afb. 25).⁶⁷

Afb. 24. Schuiframen met binnenluiken en luikkasten, 1743.

1741

Aan Monsr. van Stenis voor 2 geslepe plate in d'eetsaal die door Stenis voornoemd ontboden waren uit Den Haag van Sr. van Baars 53-0-0 en aan transportkosten aan de knegt vande Haagse Schuyt 1-16-0

1742

Aan steenhouwer Jan Verkerk Sijn rekening so van geleverde steen als arbeidsloon ... 307-0-0
Aan Hendrik Remmers tot Amsterdam 72 blade blau en gout leer a 12-4-0 t blad nog 24 onderstukken uitmakende 10 blade dus tzame 82 blade 180-0-0

Aan Dirk Hoogstraten Voor t behange van gout leer en trijp twe kamers en vier groene saye gordijne twe voor de glase en twe voor de deure met verschot 28-0-0

Door de Schipper Jan Visser aan de Heren Pieter Apostool en Warner Willink voor honderd vijf en veertig el groen gedrukt turks fluweel a 2-2-0 de el en gedrukt in bane tzame 309-10-0

Nog door den Selve Jan Visser voor agt paar pock houte knoppe betaalt 8-8-0

In de achterkamer werd de schouw eveneens gemoderniseerd maar hier kwam een houten schoorsteenmantel die, evenals de balusters van de trap, werd gesneden door Adrianus Beertens. Er werd geen bijzonder of kostbaar hout gebruikt, want in juli 1743 kreeg D. van Lent (Lint?) dertien gulden betaald voor het marmeren, houten en vergulden van de schoorsteenmantel.⁶⁸ De plint werd waarschijnlijk gemarmerd en de rest van de schoorsteenmantel werd zo beschilderd dat hij van notenhout leek dat met vergulde details verfraaid was.

Deliana liet dus behoorlijk wat werk uitvoeren, vooral aan de ontvangstkamers op de benedenverdieping. Nadat de raamen deurkozijnen door Antony van Voskuil waren gezet, schilderde Willem van der Pijl de schuiframen, de zoldering, de vloer en de luiken van de eetzaal (betalingen in 1741 en 1742).

Al in 1741 was het behang uit verschillende kamers verwijderd en op 8 juni 1742 kocht Deliana een grote hoeveelheid bladen blauw- en goudleer met onderstukken. In augustus van datzelfde jaar kreeg behanger Dirk Hoogstraten arbeidsloon voor het bevestigen van het blauw- en goudleer, voor het behangen van een kamer met trijp en voor het hangen van vier groene saaijen gordijnen: twee voor de ramen en twee voor de deuren. Dat er gordijnen voor de deuren kwamen was niet verwonderlijk: vooral in de winter waren ze praktisch omdat daarmee een deel van de koude uit de gang kon worden tegengehouden.

Deliana kocht honderd vijf en veertig el groen gestreept Turks fluweel.⁶⁹ De rekening daarvoor liet zij namens haar voldoen door schipper Jan Visser. Het Turkse fluweel en de pokhouten knoppen⁷⁰ kwamen kennelijk van elders, maar waar vandaan is niet duidelijk. Het fluweel was bestemd voor de voorkamer aan de gracht,⁷¹ en waarschijnlijk werd het blauw- en goudleer gebruikt in de eetzaal. Leer neemt minder geuren op dan textiel, en is dus een logische keuze als behangsel in ruimtes waar gegeten wordt. Bovendien werden in de eetkamer niet alleen het houten plafond, de ramen en de luiken geschilderd, maar ook de vloer. Al dat geschilderde hout was natuurlijk goed afwasbaar en de eetkamer kon op die manier vrij van etensluchtjes worden gehouden. In december 1742 kocht Deliana nog meer textiel: blauw

en groen Croonras.⁷² Waarschijnlijk werd deze stof voor het maken van gordijnen en kussenovertrekken aangeschaft.

Er werd niet alleen wandbekleding en gordijnen besteld. Per schuit kwamen uit Den Haag nog 2 geslepe plate in d eetzaal. Mogelijk dienden deze als "staande en leggende platen" in de haard.

Welke ruimtes werden nu eigenlijk precies opgeknapt? De voordeur kreeg een hardstenen kozijn met stoep. Het voorhuis, het trapportaal, de achtergang en de pronkkeuken kregen marmeren vloeren.

Dank zij een gespecificeerde rekening van Antonij van Voskuil, die zijn administratie buitengewoon goed bijhield, weten we dat er in huis verder gewerkt werd aan:

- de trap: het belatten van de trap en het bordes; aan het deurkozijn onder de trap (naar de keldertrap) en aan de lambrisering in het trapportaal,
- in de achterkamer: aan het deurkozijn in de achtergevel en de raamkozijnen van de bakken in de achterkamer (de luikkasten⁷³) evenals aan lijsten op de deurkozijnen,
- de vloer, het balkenplafond, het deurkozijn, de lambrisering en aan kasten in de eetkamer,
- de schoorsteenmantel en de vensters in de keuken, en aan het deurkozijn in de kelderkeuken,
- de pilasters, de luiken en het deurkozijn van de bovenachterkamer.

Bovendien werd de zolder beschoten, werd er aan de ramen in het dak gewerkt en kreeg het sekreet een nieuwe deur. Nog afgezien van al dit werk in huis werden de stal en het koetshuis aan de uitgang bij het Pieterskerkhof zo grondig opgeknapt dat het lijkt alsof ze eigenlijk opnieuw gezet werden en plaveide men de plaats bij de stal en het koetshuis opnieuw met klinkers.⁷⁴

Deliana stierf, 84 jaar oud, in 1766 zonder een testament gemaakt te hebben. In dat jaar werd een boedelbeschrijving van haar bezittingen gemaakt door notaris Hendrik van Dam. Daaruit blijkt dat, vlak na haar dood, alle schilderijen ver-

Afb. 25. In de voorkamer aan de gracht de zwart marmeren schouw, vervaardigd door Jan Verkerk, 1742.

Linnengoed:

Lakens: 132 stuks; handdwalen (handdoeken) 49 stuks.

Linnen tafelkleden: 52; tafelkleden van damast: 9.

Linnen servetten: 605; damasten servetten: 112. Dit alles zonder het 'Boodengoed' mee te tellen.

Porselein:

1 driedelig en 7 vijfdelige kaststellen; 38 grote schotels en schalen; 71 kleine schotels en schalen; 38 dubbele borden; 10 klapmutsen; 102 borden, waaronder 18 Japanse; 4 spoelkommen; 62 kommen, waaronder 7 bruine Batavia-kommen; 32 trekpotten; 2 koffiekannen; 164 kopjes en schotel-tjes; 142 paar theegoed; 6 paar koffiefgoed; 16 paar chocoladekoppen met deksels en nog 10 suikerbakjes, 18 bekers, 1 doofpotje, 1 mosterd-potje en 65 losse kannetjes, flesjes en beeldjes.

Inventarissen van de verschillende ruimtes

De Voorkamer aan de Straat:

Een spiegel met vergulde lijst, vier groene saaien gordijnen (2 voor de ramen en 2 voor de deuren), een notenhouten tafel, twaalf met snijwerk versierde stoelen met rode zittingen, vier guéridons, een haardscherm van gevlochten ijzer, een leggende Plaat en op de vloer een gevlochten mat.

De Middelkamer

een ledikant, twee notenhouten kabinetten (1 groot, 1 klein), twee guéridons, een beschilderd theetafeltje met daar overheen een gewascht kleedje⁷⁸, een spiegel met een gesneden lijst.

De Slaapkamer

Een ledikant met een groen saaien behangsel, drie armstoelen, zes stoelen met gevlochten rotan zittingen en rode kussens, een tafelstoel, een notenhouten kabinet, een beschilderd lessenaartje, een grote en een kleine

kocht werden, zodat we geen idee meer hebben van wat zij op dat gebied had.

Aan juwelen bezat zij niet veel: een paar *orielletten* ieder met drie Steenen en een *pareltje daaraan* die, evenals de schilderijen verkocht waren. De rest van haar juwelen was al tijdens haar leven weggegeven of verkocht. Aan ongemunt goud, zilver en medailles bezat zij wel een en ander, maar vooral aan gekeurd zilver: veel oude en nieuwe Utrechtse keuren, maar ook Haags zilver en zelfs een enkel Amsterdams stuk. Zij had bovendien twee 12-delig zilveren tafelbestekken (een groot en een klein).

Van de grote hoeveelheid linnengoed zullen de kabinetten hebben uitgepuild,⁷⁵ evenals van porselein.⁷⁶ Verder was er tinnen serviesgoed voor dagelijks gebruik en waren er koperen en ijzeren potten en pannen en keukengerie.

In de boedelbeschrijving is het *Veertiende Capittel* echter het meest interessante, want dat handelt over *alderhande andere Meubilen en Huyscierraad*. In dit hoofdstuk worden ook de kamers genoemd waarin die meubelen en objecten zich bevonden, en dat geeft ons enig zicht op zowel indeling als inrichting van het huis.

theetafel, een beschilderd theeblaadje, een ijzeren geldkist, drie groene saaien gordijnen (2 voor de ramen en 1 voor de deur).

De Eetkamer

Een spiegel met een zwarte lijst, twaalf stoelen met blauwe kussens, vier blauwe saaien gordijnen (3 voor de ramen en 1 voor de deur), een armstoel met een Generaliteytskussen, een eiken eettafel, een andere eiken tafel, een beschilderde hangoortafel met een gewascht kleed erover, een tinnen fontein met een zwart verlakte kast en een marmeren vaas, een notenhouten lessenaar, een Pruys Lee-re (?) theetafel met een notenhouten en een geverfd theekistje, beide met een koperen bak, een notenhouten theeblaadje, een theekistje met twee loden theebusjes. Op de vloer lag een gevlochten mat.

De Keuken

Een spiegel met een zwarte lijst, zes stoelen met matten zittingen, een geschilderde hangoortafel, een geschilderd schenktafeltje, twee rekken, een houten kaarsenlade, twee geschilderde houten bakken en een koffiemolen.

De Kelderkeuken

Een spit met een scherm, treeften, een hakkebord, een kaarsenkist, een trapje, twee houten wateremmers met koperen banden en een dito tobbigje.

De Bovenvoorkamer

Een ledikant met een rood imperiaal behangsel⁸¹, een notenhouten kabinet, twee notenhouten tafels, een notenhouten lessenaartje en een notenhouten rustbank met een matras, twee guéridons, een zesdelig kamerscherm, een Oostindische kist, een beschilderde theetafel, elf stoelen met matten zittingen en groene trijpen kussens.

Het *Voorhuis* (de gang achter de voordeur) was aan- gekleed met twee gesneden halbanken, een hang- klok en een barometer. Verder stonden er een eiken pers, een beschilderde hangkast en een beschilderde turfkist. De verlichting kwam van twee lantaarns.

Naast het *Voorhuis* lag de *Voorkamer aan de Straat*, die zeker als belangrijkste ontvangstkamer gold. De kamer was waarschijnlijk behangen met het eer- der genoemde groene Turkse fluweel. Dat behang- sel werd overigens in de boedelbeschrijving niet genoemd want dat werd als nagelvast beschouwd.⁷⁷ Er zullen ongetwijfeld schilderijen aan de wand gehangen hebben, maar welke en hoeveel het er waren, is niet meer te achterhalen.

Achter de voorkamer bevond zich de *Middelkamer* met zijn twee vensters naar het voorhuis, (afb. 26). In de twee kabinetten die daar stonden, zal zeker veel van het linnengoed en damast een plaats gevon- den hebben.

Aan de overkant van het trapportaal lag aan de westkant van de noordelijke beuk *De Slaapkamer*⁷⁹.

Daarnaast, aan de zuidkant, bevond zich de *Eetkamer* die behangen was met het blauw- en goudleerbehangsel. De blauwe gordijnen en stoelkussens pasten er ongetwijfeld mooi bij. De tinnen fontein met de marmeren vaas zal zeker gebruikt zijn voor het spoelen van de drinkglazen tijdens de maaltijden.

De *Keuken* was gelegen aan de zuidoostkant van het ach- terhuis en daaronder bevond zich de *kelderkeuken*, waar gekookt werd.

Hoewel de keuken niet van veel meubilair was voorzien, werd deze woon- of pronkkeuken hoogstwaarschijnlijk gebruikt om er, en familie of met een klein gezelschap 's morgens koffie en 's middags thee te drinken. Gewoonlijk dienden de re- ken in een pronkkeuken voor het opbergen en uitstallen van gebruiksporselein en, gezien de grote hoeveelheden trek- potjes, theegoed en overige kopjes, kommetjes en schotels die Deliana bezat, zullen de rekken in de keuken wel voor een deel van dat porselein gebruikt zijn.⁸⁰

Afb. 26. De gang (het voorhuis). Links de deur naar de voorkamer aan de gracht en de ramen van de "middelkamer" die vroeger alleen licht kreeg van het bovenlicht aan de plaats. Tegenwoordig is er ook een daklicht.

In de *kelderkeuken* bevond zich een heel arsenaal aan koperen en ijzeren potten, pannen en keukengerei.

Op de verdieping lag aan de straatkant de grote *Bovenvoorkamer* die Deliana ongetwijfeld als haar privé woonkamer bestemd had.

Achter de bovenvoorkamer lagen in de noordelijke beuk het *Kleyn kamertje* en de *Meydenkamer*. Aan de noordwest kant van het achterhuis bevond zich de *Achterkamer*. Daarin stonden drie porseleinkasten waarin een groot deel van de verzameling porselein een plaats gevonden zal hebben, hoewel de kaststellen hoogstwaarschijnlijk de schoorsteenmantels en de bovenkanten van de verschillende kabinetten in huis sierden.

Aan de zuidwestkant van het achterhuis was de *Juffrouws kamer*. In de zuidelijke beuk bevonden zich nog de *Middelkamer* en het *Boeke kamertje*, waar Deliana's aanzienlijke bibliotheek, vol met voornamelijk religieuze werken, een plaats had gevonden.

De zolder was verdeeld in de *Voorsolder* met een *Knegtskamer* (daarin geen bedstede, maar een *paveljoentje*)⁸² en boven het dubbele achterhuis was wat kortweg de *Solder* werd genoemd. Zowel de voorzolder als de zolder werden gebruikt voor het drogen, mangelen, strijken en persen van kleding en tafel- en beddegoed. Er stonden twee persen (een grote en een kleine), er was een mangel, twee kleertafels, een plakplank met een klopper en er waren negenendertig *kleerschaften* waarop het wasgoed te drogen werd gehangen.⁸³

De inrichting van Deliana's huis is min of meer in lijn met die van andere gegoede burgerlijke huishoudens uit het midden van de 18^e eeuw: degelijk, redelijk sober, wel modieus (in 1743) maar vooral niet opzichtig. Met in het met marmer beklede voorhuis de gesneden halbanken, een hangklok en een barometer: allemaal zaken die het nuttige met het elegante combineren en een goede eerste indruk maken op bezoekers. In de ontvangstkamers stonden de kwalitatief beste en mooiste spullen en hingen de rijkste behangsels. Daar vinden we met snijwerk versierde houten of gebeeldhouwde marmeren schouwmantels, vergulde spiegels, Turks fluweel en leerbehang. De andere kamers moesten het doen met spiegels met zwarte of eiken lijsten (17^e eeuws, dus ouderwets

maar nog zeer bruikbaar)⁸⁴ en met eikenhouten meubelen in plaats van het modernere notenhout.

De typisch 18^e-eeuwse beschilderde meubels ontbraken niet.⁸⁵ Het waren vooral praktische meubels: een geverfde hangkast (die waarschijnlijk dienst deed als garderobe) en een turfkist in het voorhuis. En verder hangoortafels, een lessenaartje, schenk- en theetafels en theebladen.

De houten vloeren in de kamers waren belegd met gevlochten matten, zoals die gedurende de hele achttiende eeuw in vrijwel alle huishoudens te vinden waren. (Die matten hadden soms prachtige patronen en waren glimmend geboend, zodat het levensgevaarlijk kon zijn er over te lopen). Het enige tapijt in dit huis is een *kleyn oudt vloer tapytje* in de kamer van de juffrouw. Dus 'morskloden' die over kostbare vloertapijten heen werden gelegd en die in veel 18^e eeuwse boedelinventarissen genoemd worden, waren hier bepaald niet nodig.

We kunnen er wel van uitgaan dat Deliana, na de verbouwing en inrichting van de jaren veertig, niets meer heeft gemoderniseerd aan haar huis. En, zoals eerder opgemerkt: de inrichting was min of meer in lijn met die van andere gegoede burgerhuishoudingen. Toch ontbreekt er iets: de grote hoeveelheden speeltafeltjes die veelvuldig in de boedelinventarissen van de 18^e eeuw figureren, vinden we bij Deliana niet. Evenmin is er sprake van een toilettafel of een commode.

Het ontbreken van deze, toch zeer gangbare, meubelstukken en het vrijwel geheel ontbreken van juwelen of muziekinstrumenten in combinatie met een juist helemaal met religieuze en stichtelijke boeken gevulde bibliotheek, doet vermoeden dat Deliana, in ieder geval tijdens haar langdurige weduwschap, nogal afwijzend stond tegenover de frivoliteit en het plezier, maar ook tegenover de nieuwsgierige en onderzoekende geest die de tijd van de Verlichting kenmerkt en die wij nu als zo bepalend voor de 18^e eeuw beschouwen.⁸⁶

Deliana had drie kinderen: Jacob Carel (1711-1758), Paul Engelbert (1713-1780) en Aletta Lucretia (1715-1782). Paul Engelbert Martens trouwde in 1744 met Susanna Gerarda van Halm (1725-1801), dochter van een jurist en kanunnik van de Pieterskerk. Toen Deliana in 1766 stierf zonder testament gemaakt te hebben, bleek uit een codicil dat zij juist deze zoon de keuze liet haar woonhuis uit de boedel te kopen.⁸⁷

N.B. Bij Codicille op den 10en December 1762 door de Vrouwe Overleden gepasseerd is aan haren Soon de Heer Mr. Paul Engelbert Martens Gelegateerd de Keuse om Deeze Huysinge, koetshuys en Stallinge benevens de Kamerbehangsels etc. in zijn Erfportie te mogen aannemen voor de Somme van f. 9500,-

Eigenaren en bewoners 1766-1801

Eigenaar: Paul Engelbert Martens (1713-1780) (afb. 27).

Bewoners: Paul Engelbert Martens en Susanna van Halm (afb.28) met hun vier kinderen.

Aan Michael Fontana voor 't stukkadoren van de schoorsteen in de groene kamer 26-5-0

Aan Juffr. Kip voor linnen om agter het groene trijpe behangsel te doen 2-10-0

Aan den behanger J. Blom voor het behangen van de groene kamer 26-0-0

Over den jare 1768

Aan Michael Angeles Fontana voor het stukkadoren van de benede Voorkamer 155-0-0

Aan de Hr Troost Van Groenendoelen voor het behang en voor t Schoorsteenstuk in de Voorkamer 457-3-0

Aan Jan en Nicolaas Le Normant voor t spiegel groot 63 duym en breed 17 duym. 94-0-0

De schilder Jan Hendrik Troost van Groenendoelen (Düsseldorf 1722-1794 Amsterdam) was een telg uit de bekende schildersfamilie Troost en een neef van de portret- en genreschilder Cornelis Troost. De vader van Jan Hendrik was als schilder werkzaam geweest aan de Duitse hoven (Jan Hendrik werd in Düsseldorf geboren) en werkte vanaf ca. 1745 als behangsel schilder in Amsterdam. Vermoedelijk heeft de zoon het vak van zijn vader geleerd en is hij hem als behangsel schilder opgevolgd.⁸⁹

Paul Engelbert nam het huis inderdaad als zijn erfdeel aan en ging een stapje verder met de modernisering die zijn moeder in de veertiger jaren had ingezet. In de *Specificatie van 't geene mij de Timmering van het Huijs op de Cromme nieuwegracht gekost heeft over den jare 1767* vinden we een aantal interessante posten betreffende veranderingen aan de afwerking en het interieur van de ontvangstkamers op de benedenverdieping (zie de specificatie hiernaast).

Waarschijnlijk is de groene kamer met het trijpen behangsel de eetkamer op de benedenverdieping waar de schoorsteenmantel in de 40er jaren door Beertens werd gesneden en waar het blauw- en goudleerbehangsel zo langzamerhand als zeer ouderwets zal zijn beschouwd. Het was zeker niet de voorkamer aan de gracht met het groene Turkse fluweel, want met die kamer had Paul Engelbert heel andere plannen.

Daar werd een gestuct plafond aangebracht met in de hoeken de attributen van *Astrologia, Justitia, Fama en Pictura*, gevat in bladslingers (afb. 29). De schoorsteenboezem werd verfraaid met een schoorsteenstuk in een vergulde, met bladranken gesneden lijst en boven de lage lambrisering fungeerden landschapsschilderingen als behang (afb. 30).

Tussen de twee ramen aan de gracht kwam, in een gesneden en met bladranken gedecoreerde en vergulde lijst, de spiegel die bij Le Normant gekocht was (afb. 31).⁸⁸ Zowel de lijst van het schoorsteenstuk als die van de penantspiegel vertonen een latere, luchtiger rococo-variant dan de wat zwaar uitgevoerde marmeren schoorsteenmantel uit de veertiger jaren. Hoe de schoorsteenboezem eerder was afgewerkt is niet duidelijk; waarschijnlijk had Deliana daar haar spiegel met de vergulde lijst hangen.

Het door Troost (van Groenendoelen) geschilderde schoorsteenstuk en de geschilderde behangsel zijn in de loop van de 20^e eeuw jammer genoeg verdwenen.

De enige afbeelding die ervan bestaat, laat buitengewoon weinig zien, zowel van het geschilderde behang als van het schoorsteenstuk.

Michael Fontana was waarschijnlijk afkomstig uit een van de vele in het noorden van Europa werkende Noord-Italiaanse stucadoorsfamilies. Er is vooralsnog slechts één gesigneerd stucplafond van Fontana bekend: dat bevindt zich in de hal van het Utrechtse huis Achter Clarenburg 2: Michael Fontana fecit anno 1764.⁹⁰

Het plafond in de voorkamer van Kromme Nieuwegracht 33 is niet gesigneerd, maar dankzij de administratie van Paul Engelbert Martens is het plafond nu toch met zekerheid aan deze Italiaanse stucwerker toe te schrijven. Opvallend is dat Paul Engelbert iets met het huis aan Voor/Achter Clarenburg te maken had.⁹¹ Het lijkt zeer waarschijnlijk dat hij daar het werk van Fontana zag, dat het hem beviel en dat hij daarom besloot de Italiaan de schoorsteen en het plafond in zijn eigen huis te laten stukadoren.

Dat de attributen van wetenschap en kunsten op het plafond in de voorkamer figuren, is niet verwonderlijk want Paul Engelbert had een brede belangstelling. Justitia refereerde natuurlijk aan zijn vak als jurist. Maar ook andere wetenschappen en kunsten speelden een rol in zijn leven. Hij was lid (en in 1747 ook bestuurslid) van het Collegium Musicum Ultrajectinum, een gezelschap van amateurmusici uit de gegoede Utrechtse kringen. In 1747 speelde het Collegium onder meer bij de inhuldiging van Willem V als stadhouder. Andere gelegenheden waarbij men musiceerde waren bijvoorbeeld jubilea en feesten van de Utrechtse Academie.⁹² Bovendien was Paul Engelbert lid van het Utrechts Leesgezelschap *Tot Nut en Vermaak* waarin boeken circuleerden met zeer diverse onderwerpen als historie, taal, wetenschap en reisbeschrijvingen. De leden van *Tot Nut en Vermaak* namen bovendien kennis van buitenlandse Verlichtingsideeën via bijvoorbeeld staatkundige en wijsgerige verhandelingen zoals die van de Engelse filosoof David Hume en via tijdschriften als de *Mercure de France* en de *Bibliothèque des Sciences*.⁹³

Afb. 27. Paul Engelbert Martens, geschilderd door J.M. Quinckhard, 1747.

Afb. 28. Susanna Gerarda van Halm, geschilderd door J.M. Quinckhard, 1747.

Afb. 29. De hoek van het plafond met 'Justitia'.

Afb. 30. De voorkamer aan de gracht als directiekamer van de N.V. De Stichtse Glasverzekering Maatschappij. Het schoorsteenstuk, de lambrisering en de landschapsschilderingen die Paul Engelbert Martens had laten aanbrengen, waren in 1904 nog aanwezig.

Eigenaren en bewoners 1801-1836

Eigenaar: Carel Constantijn Martens (1752-1820).

Bewoners: Carel Constantijn Martens en Geertruid Margaretha Craeyvanger (1768-1836).⁹⁴ Zij trouwden in 1792 en kregen vijf kinderen, twee zoons en drie dochters. Na de dood van haar man bleef de weduwe Geertruida Margaretha Craeyvanger met haar kinderen en dienstmeisjes (de laatsten voor het eerst genoemd in de volkstelling van 1830) in Kromme Nieuwegracht 33 wonen.

In 1804 verkreeg Mr. Carel Constantijn Martens (onder meer bewindvoerder van de VOC, lid van de Raad der Aziatische bezittingen en Etablissements te Amsterdam en Huismeester van het Gereformeerd Burgerweeshuis), het huis met erf, tuin en stal uit de boedel van zijn overleden ouders Paul Engelbert Martens en Susanna Gerarda van Halm.⁹⁵

Carel Constantijn overleed in 1820 en liet zijn huis op de *Kromme Nieuwe Gragt G 365*⁹⁶ na aan zijn weduwe Geertruid Margaretha Craeyvanger en hun vier kinderen: Gijsbertus, die ongehuwd bleef, Susanna die met haar neef Jacob Martens van Sevenhoven trouwde en de twee minderjarige zusjes Margaretha Geertruid en Carolina. In 1836 overleed Geertruid Margaretha Craeyvanger en liet het huis aan haar kinderen na. Er is een akte waarin vermeld wordt dat men

de twee ongehuwde zusjes Margaretha Geertruid en Carolina ... een geschikten tijd (zal) laten om zich te beraden en beslissen nopens het al dan niet overnemen van het huis, tuin, stalling, staand en gelegen te Utrecht op de *Kromme Nieuwe Gragt G 362* welke door den overledenen bewoond wierd en aan de gezamentlijke erfgenamen in eigendom toebehoort.⁹⁷

Margaretha Geertruid trouwde met David Patijn (1807-1862) en verhuisde. Ik denk dat men toen besloot het huis wel in eigendom te houden, maar het te verhuren. Uit gegevens in het bevolkingsregister blijkt dat er in 1840 'vreemden' in Kromme Nieuwegracht 33 woonden.⁹⁸

Eigenaren en bewoners 1836-1869

Eigenaar: Margaretha Geertruid Martens, getrouwd met David Theodorus François Patijn.

Bewoners: Margaretha verhuurde het huis aan Henriëtta Suzanna Poelman, weduwe Alewijn die er met haar twee dochters Elisabeth M.J. en Maria C.F. en drie personeelsleden woonde tot zij in 1850 stierf. Daarna bleven haar dochters met personeelsleden tot 1869 in Kromme Nieuwegracht 33 wonen.

Eigenaar en bewoner 1869-1870

Margaretha Geertruid Martens, weduwe Patijn. In 1869 betrok Margaretha, nu weduwe D.T.F. Patijn, het huis weer zelf. Ze overleed in 1870.

Eigenaren en bewoners 1870-1899

Frederik Willem Merens en Sara A.S.F. Taets van Amerongen met personeel.

Eigenaren en bewoners 1900-1901

Eigenaar: de erven Merens-Taets van Amerongen. Het huis was waarschijnlijk onbewoond.

Modernisering 1800-1900.

In de 19^e eeuw werden voornamelijk kleine modernisering betrefende de ramen doorgevoerd. De 18^e eeuwse kleine ruiten van de schuifvensters werden vervangen door ruiten van een grotere maat, behalve in de voormalige keuken, het trappenhuis en in de *Middelkamer* (uitkomend op de gang). Op de verdieping veranderde aan de vensters van het kleine

Afb. 31. De penantspiegel.

kamertje en de meidenkamer evenmin iets: die behielden hun 17^e eeuwse vorm. De schouw in de eetkamer op de benedenverdieping verloor waarschijnlijk toen al zijn door Beer-tens gesneden mantel en kreeg kolommen op de boezem.

Eigenaren 1901-1978

N.V. De Stichtsche Glasverzekering Maatschappij, het huis werd niet bewoond maar was in gebruik als kantoor, ateliers en productiewerkplaats.

Van fabriek tot woonhuismonument **1900-1978**

In mei 1899 stierf de laatste bewoonster en in het adresboek van 1900 wordt geen bewoner meer vermeld. In 1901 vestigde de N.V. Stichtsche Glasverzekering Maatschappij zich in Kromme Nieuwegracht 33, dat toen overigens het nummer 23 droeg. In die tijd bestond de uitgang naar het Pieterskerkhof nog want in het artikel over de *Stichtsche* dat in het album *Utrecht, Handel en Industrie* verscheen, las ik:

... in twee grote perceelen, uitkomende op de Kromme Nieuwe Gracht en het St. Pieterskerkhof te Utrecht zijn de fabrieken gevestigd. Alles draagt den stempel van welvaart en uitmuntend beheer.

De Stichtsche was niet alleen een verzekeringsmaatschappij maar had ook, om schades te herstellen, eigen werkplaatsen ingericht. Aangezien men geen bloeiend bedrijf kon bouwen op het verzekeren en herstellen van schades alleen, werd een hele productielijn verbonden aan het assurantiebedrijf. In deze fabriek voor glasbewerking waren verschillende ateliers opgenomen: afdelingen voor het bewerken van marmerglas, een glasschilder-atelier, een etserij, een afdeling voor het maken van spiegelglas, een polijst- en een matglasafdeling, bovendien zette men glas-in-lood.

Op de afdeling administratie werkten 22 personen en in de ateliers waren 76 mensen werkzaam.⁹⁹ Om alle ateliers te huisvesten, bouwde men de tuin vol tot aan de achterkant van de voormalige stal aan het Pieterskerkhof. Op afbeelding 30 is te zien dat de directeur de voorkamer op de begane grond van nr. 33 in gebruik had. Daar hingen in ieder geval toen nog de landschapsschilderingen en het schoorsteenstuk van Troost van Groenendoelen.

Het spreekt vanzelf dat het pand ernstig te lijden had van die fabrieksmatige werkzaamheden. Op den duur bleef zelfs het onderhoud achterwege en zag het er slecht uit voor het huis, want nadat de Stichtsche vertrokken was, stond het jarenlang leeg.

Eigenaren 1978-1982

De Gemeente Utrecht en het Utrechts Monumentenfonds. Op 20 juni 1967 werd Kromme Nieuwegracht 33 bij de Rijksdienst Monumentenzorg (RDMZ) ingeschreven als Rijksmonument nr. 36208, als zijnde een ... *pand met een bakstenen gevel; met rechte kroonlijst en zadeldak; 17^e eeuw.*¹⁰⁰ Als Rijksmonument mocht het weliswaar niet meer afgebroken worden, maar de gelden voor herstel lieten lang op zich wachten.

De Gemeente Utrecht kocht in 1978 de gebouwen van de *Stichtsche* en gaf die in 1979 in erfpacht uit aan het Utrechts Monumentenfonds. Het UMF liet een restauratieplan opstellen en probeerde subsidie te krijgen. Men koos voor een sobere aanpak, waarbij alleen de constructief urgente voorzieningen zouden worden getroffen en verdere afwerking voor rekening zou komen van toekomstige bewoners.

De RDMZ maakte hiertegen bezwaar en na onderzoek bleek dat een veel ingrijpender verbouwing noodzakelijk was dan door het UMF voorzien. Subsidie voor een grondige restauratie liet op zich wachten. Intussen kon, op kosten van de gemeente Utrecht, in de zomer van 1980 wel een bouwhistorisch onderzoek worden uitgevoerd onder leiding van B.J.M. Klück. Klück ontdekte zóveel interessants en was zó enthousiast, vooral over de 14^e en 15^e eeuwse vondsten in het oorspronkelijke claustrale huis, dat in het jaarverslag 1980 van het UMF te lezen staat:

*Reconstruerend kan wel gezegd worden dat het oudste huis in zijn bloeitijd een waardig decor gevormd zou hebben voor schilders als Rogier van der Weyden, Jan van Eyck of Robert Campin.*¹⁰¹

In 1981 zag het UMF zich, door geldgebrek, genoodzaakt zijn bemoeiingen met onder meer Kromme Nieuwegracht 33 te staken. De gemeente wilde daar niet van horen maar besefte dat de samenwerking met het UMF op een enigszins andere leest geschoeid zou moeten worden. Het overleg hierover duurde lang en bleek vruchteloos. Het huis werd verkocht.

Eigenaren 1982-1985

De heer A. v.d. Hart en mevrouw M.G. de Bruyn. Zij namen architect A. Verlaan in de arm en begonnen aan de, tot nu toe, laatste grote restauratie-verbouwing van Kromme Nieuwegracht 33.

Eigenaren 1985-1986

Bouwbedrijf/projectontwikkelaar Stuivenberg.

Eigenaren en bewoners 1986-2007

Zes verschillende eigenaren die ook bewoners zijn.

Uiteindelijk werd de verbouwing (de gemeente schreef over 'rehabilitatie') met subsidies van zowel gemeente als van de toenmalige ministeries van WVC en VROM gefinancierd en door een projectontwikkelaar uitgevoerd in de jaren 1985-1986. Men deelde het grote samengestelde huis op in zes appartementen.

In 1986 begon Kromme Nieuwegracht 33 eindelijk aan een nieuw leven als woonhuis.

Dank

Ik ben veel dank verschuldigd aan verschillende leden van de werkgroep Historisch Onderzoek: aan Ben van Spanje en Simon den Daas voor hulp bij de transcriptie van de 17e eeuwse rekeningen; aan Dirk van Sichem voor de tekeningen; aan de proeflezers, vooral de adviezen van Wim Zwanikken waren van groot nut. Mijn dank gaat last maar zeker niet least uit naar Simon den Daas voor opmaak en uitgave: ik heb het hem niet makkelijk gemaakt.

Bijlage

Lijst van tot nu toe bekende ambachtslieden, opperlieden, knechts en (tussen-)handelaren die in 17e en 18e eeuw betrokken waren bij de verbouwingen van Kromme Nieuwegracht 33.

1654, Opknopbeurt door Mr. Paulus Voet.¹⁰²

Gerrit van Heemert, voor het slaan van de pomp in de stal. Rekening van 3 maart 1654.

Jan Gerrytzoon van Batenburch, timmerman en zijn knecht Claes. Rekening van 6 april 1654.

Konradt Kuyper, timmer- en klussenman, verhuizer. Rekening van 10 april 1654.

Pieter Eijnhoven, glasemaker. Rekening van 3 juni 1654.

Jan Dirckszoon Woortman, ijzerwerker. Rekening van 20 juni 1654.

1661-1663, Bouw van het voorhuis aan de gracht.¹⁰³

Gijsbert Thönisz van Vianen, aannemer-metselaar. Rekening van 4 augustus 1662.

Als opperlieden Merten en Tonies. Als knechts: Hendrick, Aert, Fleps, Vrerick, Joost, Jan en Peter.

Jan Dircksz Woortman. Rekening van 25 maart 1663 voor ijzerwerk geleverd sedert den 1 maart 1661.

1741-1743, Opknopbeurt

van de stal en modernisering van het interieur, door Deliana Voet van Winssen. In haar eigen Memorie van uitgaaff wegens het vertimmeren van het huys staande aan de Nieuwe Gragt bij het Hieronimus School.¹⁰⁴

Antony van Voskuyl, timmerman en voor een groot deel coördinator van de werkzaamheden. En de knechts: Cornelis, Dirk, Willem, Kasper, Arien, Pieter, Zimon, Gerrit, Bert, Antoni en Jan.

Andreas (Andries) van Strijdonk, metselaar.

Pieter Goyenhaan (in Amsterdam), steenkoper.

Willem van der Pijl, schilder.

Johannes Vermere, putjesschepper (maakt de pompput schoon).

A. de Roy, blikslager (voor de goten).

Dirk Huijskens, smid.

Daniël van den Hengel, levert pigmenten voor de verf die van der Pijl gebruikt.

Mr. Van Stenis, tussenhandelaar voor de geleverde platen in de eetzaal.

Dirk Hoogstraten, behanger.

Mr. Bonebakker, loodgieter en gotenmaker.

Adriaen van Schalkwijk, glasemaker.

Pieter Apostool, textielhandelaar.

Warner Willink, textielhandelaar.

Hannes Vermeule, puttengraver (voor de mestbak bij de stal).

Jan Vermeule, putjesschepper die de verlaatbak aan het sekreet schoonmaakt.

Adrianus Beertens, beeltsnijder.

Adriaan Coster, timmerman.

Hendrik Remmers (Amsterdam), verkoper van goudleer.

V. van Ende, stratemaker (voor het plaveien van de stal en het koetshuis).

Abraham van den Schilden, dakdekker.

D. van Lent, vergulder, (die ook marmert en hout).

J. van Vianen, loodhandelaar.

Jan Verkerk, steenhouwer.

De weduwe Cozijn, textielhandelaar.

Abraham Renaud, textielhandelaar.

François Engelse, steenhandelaar.

De weduwe W. Van Pothuijsen, steenhandelaar (voor de straatklinkers van stal en koetshuis).

1767-1668, Modernisering van het interieur

door Mr. Paul Engelbert Martens. De Specificatie van t geene mij de Timmering van het hujs op de Cromme nieuwe gragt gekost heeft over den jare 1767.¹⁰⁵

Theodorus Geelkerken, loodwerker.

Michaël Fontana, stuccadoor.

Juffrouw Kip, textielverkoopster.

J. Blom, behanger.

Justus van Maurik, ijzerhandelaar.

Reijnier Ket, timmerman.

Jan Verkerk junior, steenhouwer.

Cornelis van Vlissingen, metselaar.

P.J. Müller, schilder.

Martinus van der Bon, glasemaker.

Martinus Schroyestein, leidekker.

Van Wessel, loodgieter,

De Graaf, smid.

Jan Hendrik Troost (van Groenendoelen), behangsel schilder.

A(drianus) Beertens, beeldhouwer.

Jan en Nicolaas le Normant, spiegelverkoopers.

Bronnen en literatuur

Gebruikte afkortingen in bronnen, literatuur en noten:

CM, Centraal Museum

HUA, Het Utrechts Archief

O.T., Oude Testament

RDZ, Rijksdienst Monumentenzorg

UMF, Utrechts Monumenten Fonds

WNT, Woordenboek der Nederlandse Taal

CAT. TENT. AMSTERDAM 2001

R.J. Baarsen, red., *Rococo in Nederland*, Catalogus bij de tentoonstelling "Rococo, Nederland aan de zwier" gehouden van 2 november 2001 tot en met 3 februari 2003 in het Rijksmuseum te Amsterdam.

DE BRUIJN 1994

M.W.J. de Bruijn, *Husinghe ende Hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen*, Utrecht 1994.

VAN DALE 2005

Groot woordenboek van de Nederlandse taal, 14e herziene uitgave, Utrecht/ Antwerpen 2005.

DOLFIN, KYLSTRA, PENDERS 1998

M.J. Dolfin, E.M. Kylstra en J. Penders, *Utrecht, de huizen binnen de singels*, ongewijzigde reprint van de integrale uitgave uit 1989, nu in één band. 's Gravenhage/ Utrecht 1998.

DONKERSLOOT-DE VRIJ 1989

M. Donkersloot-de Vrij, *Kaarten van Utrecht, Topografische en thematische kartografie van de stad uit vijf eeuwen*, Utrecht 1989.

FOCK 2001

C.W. Fock red., *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*, Zwolle 2001.

FRELING 1996

W.V.J. Freling, *Stucwerk in het Nederlandse woonhuis uit de 17^e en 18^e eeuw*, tweede gewijzigde druk, Leeuwarden/Mechelen 1996.

HALL 1996

James Hall, *Hall's Iconografisch handboek, Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*, in de vertaling van Theo Veenhof, derde gecorrigeerde druk, Leiden 1996.

HASLINGHUIS 1997

E.J. Haslinghuis, H. Janse, *Bouwkundige termen, verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*. Derde, geheel opnieuw bewerkte en vermeerderde druk, Leiden 1997.

HUA

Album *Utrecht, Handel en Industrie*, Utrecht, ca. 1904.

Familiearchief Martens van Sevenhoven.

Kapittelarchief van St. Pieter.

Registers van transporten en plechten

UTRECHTS DOCUMENTATIE SYSTEEM: Jaarverslagen van het UMF over 1979 en 1980

VAN HULZEN 1994

van Hulzen, *Utrecht, een beknopte geschiedenis van de oude bisschopsstad*, Utrecht, 1994.

JAARBOEK OUD UTRECHT 2002

R. de Bruin en A. Pietersma red. *Erfgenamen aan het Janskerkhof, de familie Martens in Utrecht, 1628-1972*, Utrecht 2002.

DE JONG

D. de Jong, *Den Regenboog, grens der Pietersimmunitet*, Utrecht, jaar van uitgave onbekend.

KLÜCK 1986
 B.J.M. Klück, 'Kromme Nieuwe Gracht 25-31' in *Maandblad Oud Utrecht*, jrg. 59, nr. 11, november 1986, pp. 166-169.

KLÜCK 1987
 B.J.M. Klück, 'Kromme Nieuwe Gracht 33' in *Maandblad Oud Utrecht*, jrg. 60, nr. 11, november 1987, pp. 160-172.

LAARHOVEN 1993
 Jan van Laarhoven, *de beeldtaal van de christelijke kunst, geschiedenis van de iconografie*, Nijmegen 1993.

VAN DER MOLEN 2004
 J. van der Molen, 'Een patriciërshuis bij de Jansdam, de geschiedenis van Kromme Nieuwegracht 6', in *UMF SteenGoed*, nr. 38, aug. 2004.

MULLER 1917
 S. Muller Fz., "Twee Utrechtse klaustrale huizen", in *Oud Holland*, jrg. 35, 1917, pp. 197-213.

O.T.
De Heilige Schrift, het Oude en het Nieuwe Testament, Utrecht-Brussel 1968.

RDMZ
 Rijksdienst Monumentenzorg, Zeist.

STRUICK 1984
 J.E.A.L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*, vierde druk, Utrecht, 1984.

TEMMINCK GROLL 1963
 C.L. Temminck Groll, *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere noordwesteuropese steden*, 's-Gravenhage 1963.

WNT
Woordenboek der Nederlandsche Taal, 's Gravenhage 1864-1998.
 www.FAMILIETROOST.NL
 De heer Erik Troost.

Noten

- 1 *Struick 1968*, p. 38. *Van Dale 2005*, dl. 2, p. 1634, kanunnik: seculier r.-k. geestelijke die deel uitmaakt van het kapittel van een kathedrale kerk.
- 2 *Van Hulzen 1994*, p. 24
- 3 *Muller 1917*, voor een beschrijving van claustrale huizen en hun bewoners.
- 4 *De Jong*, p. 15.
- 5 *Dolfin, Kylstra en Penders 1998*, zie de inhoudsopgave van p. V en VI voor de beschrijving van de verschillende huizentypen: woontorens, weerganghuizen, diepe, brede, dwarse en samengestelde huizen.
- 6 *Temminck Groll 1963*, p. 81. Middelgroot: met een maat van 6 à 7 x 12 à 14 meter.
- 7 *Klück 1987*, p. 160. De gebruikte baksteen had een formaat van 30 x 14,5 bij 15 x 7,5 à 8 cm; (10 lagen = 87-91 cm)
- 8 *Klück 1987*, p. 160-161.
- 9 *Klück 1987*, p. 161 en 164.
- 10 *Haslinghuis 1997*, p. 265, kloostervenster: venster met één opening afgesloten door een luik, waarboven één glasopening. P. 282, kruisvenster: stenen venster door een stijl en een tussendorpel in vier vakken verdeeld.
- 11 Citaat uit *De Bruijn 1994*, p. 179; zie ook zijn noot 39. Vermoedelijk was Van Bakerweerde het geld schuldig aan Mr. Peter van Amsterdam. Beiden waren kanunnik van St. Pieter. Willem van Backerweerde wordt in 1473 genoemd als de eigenaar van de erven waarop 'Lepelenburg' en 'Klein Lepelenburg' gebouwd gebouwd zijn (of zullen worden). Hij wordt daar voor het laatst genoemd in 1485 (informatie van Simon den Daas).
- 12 *Klück 1987*, pp. 166-167.
- 13 *Haslinghuis 1997*, p. 80, blokkeel: horizontaal houten element aan de voet van een kaponderdeel dat de voet van een kapstijl of dakspoor kan verbinden met een standzoon of muurplaat.
- 14 *Klück 1987*, p. 164. Het bovenlicht is niet meer in situ.
- 15 Kopschotjes: dunne (eiken) plankjes om de gaten die ontstaan naast de kinderbinten tussen moerbalk en plafond af te dekken. Deze gaten ontstaan in de constructie waarbij de kinderbinten niet in de moerbalk ingelaten zijn, maar er boven op liggen. Informatie van B.J.M. Klück.
- 16 *Klück 1987*, p. 166. Klück vermeldt niet of dit een geheel stenen spiltrap was.
- 17 HUA, Kapittelarchief van St. Pieter, rekeningboeken inv. 167 (1549-1550)
- 18 O.T. Genesis, 8: 10-11. *Hall 1996*, p. 94, en *Laarhoven 1993*, p. 14, voor de iconografie van de duif.
- 19 Transport en plecht van 3 april 1550 beide in HUA, Transporten Nieuwe Eigenaars 1544-1568.
- 20 HUA Transporten Oude Eigenaars 1594-1618.
- 21 HUA Transporten Nieuwe Eigenaars 1594-1618.
- 22 *Donkersloot-de Vrij 1989*, pp. 30-31.
- 23 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 987.
- 24 *Dolfin, Kylstra en Penders 1998*, p. 438.
- 25 Mogelijk zijn de alliantiewapens van later datum. Ik vond in het familiearchief Martens van Sevenhoven papieren van Paulus Voet uit 1660 betreffende het familiewapen Voet en de herkomst van de familie. De alliantiewapens zijn gebeiteld in een losse balk tussen het kozijn van de ingangspoort en de omlijsting daarboven. Mogelijk is de oorspronkelijke balk door Paulus Voet vervangen door de gewelfde balk met alliantiewapens.
- 26 *Klück 1987*, p. 167.
- 27 In 1980 vond men nog twee eiken stromendeuren uit het eerste kwart van de 17e eeuw. Deze deuren zijn er niet meer, mogelijk werden ze begin 80er jaren of tijdens de restauratie/verbouwing in 1984-1985 verkocht. In de overeenkomst tot restauratieverplichting die tussen de gemeente

- Utrecht en de toenmalige eigenaar op 13-10-1983 werd gesloten, worden de strokendeuren die zich beiden op de 1e verdieping bevonden, vermeld. "Kamer boven keuken: 17e eeuwse strokendeur: mag verwijderd worden." En "Kamer aan zuidgevel: eiken strokendeur: handhaven en herstellen".
- 28 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 987.
- 29 Ook anno 2007 geldt dat nog, want om de hoofdingang van Kromme Nieuwegracht 31 te bereiken, moet men nog steeds over die brug, die sinds 1662 overigens gezamenlijk bezit is van Kromme Nieuwegracht 33 en 31.
- 30 WNT, dl. VII2., kol. 1406-1407. Kanunnik, kapittelheer. Na de Hervorming blijft de term kanunnik van toepassing op de Protestanten die de praebenden der leden van de voormalige Utrechtsche kapittelen genoten.
- 31 Afkoop van claustraliteit: het afkopen van het geheel van rechtsregels ten aanzien van het leven in het claustrum van een kapittel, in het bijzonder van het zakelijk recht op de claustrale huizen. Zie ook De Bruijn 1994, p. 439.
- 32 HUA, Kapittelarchief St. Pieter, inv. 147.
- 33 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 826.
- 34 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 826.
- 35 Zie Struick 1968, pp. 209-212 voor het orthodox calvinistische stempel dat Voetius drukte op de wetenschapsbeoefening in de Utrechtse Academia en p. 221. ...twee zonen van Voetius zelf, de jurist Paulus en de bekwame filosoof Daniël. Werkelijk was de Hogeschool een Academia Voetiana met deze drie Voetiussen!
- 36 Van der Molen 2004, pp. 8-9.
- 37 Uit rekeningen van 1663 blijkt dat Paulus Voet ook nog een huis in de Muntstraat bezat evenals een huis in de Jofferstraat (nu Lange of Korte Jufferstraat).
- 38 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825.
- 39 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825.
- 40 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825.
- 41 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825.
- 42 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825. De bolpoten die Kuyper onder een kast maakte, zijn mogelijk de losse, over de doorgaande hoekstijl schuivende, bollen die men bij 17e-eeuwse kasten nogal eens aantreft. De doorgaande hoekstijl fungeert als "dragende" poot, de fraai ogende, gewoonlijk zwart geverfde bol is puur decoratief.
- 43 Haslinghuis 1997, p. 472, tuimelaar: ongeglazuurde plavuis; en p. 511, welboord: een goedkope zachte rode baksteen, in de provincie Utrecht gemaakt.
- 44 Dit zijn de binnenmaten, zonder dat daarbij de dikte van de muren geteld is.
- 45 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825.
- 46 J. van der Molen in Steengoed nr. 38, UMF 2004, p. 8-9. Gijsbert Thönisz was in datzelfde jaar doende het pand Kromme Nieuwegracht 6-8 te verbouwen voor Paulus Voet en Willem Vastrick, die samen het grote, deels bebouwde, perceel hadden gekocht.
- 47 Klück 1986, p. 169.
- 48 Klück 1986, p. 169.
- 49 Fock 2001, pp. 104-105.
- 50 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 948.
- 51 Klück 1986, p. 169.
- 52 Fock 2001, p. 94, voor de verschillende typen schoorsteenmantels rond het midden van de 17e eeuw. Wat betreft de schouw in de bovencamer van nr. 33: de geprofileerde blokken die nu aan de achterkant onder de rookkap zijn geplaatst, zijn een laat 20e eeuwse en waarschijnlijk geheel overbodige toevoeging.
- 53 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 948.
- 54 Het betreft hier alleen de verdeling van het woonhuis van de familie Voet. Uit de rest van de verdeling van de boedel van Paulus Voet blijkt dat de kinderen Voet van Winssen aan onroerend goed het pand Kromme Nieuwegracht 6-8 kregen.
- 55 HUA, Transporten Straten 1694-1719 en Transporten Nieuwe Eigenaars 1694-1719.
- 56 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 827.
- 57 In het Centraal Museum te Utrecht bevinden zich de pendant-portretten (inv.nrs. 18026 en 18027) van Paulus Voet van Winssen en Engelberta van Brienen. Deze portretten, gesigneerd door Nicolaes Maes en gedateerd 1675 en 1676, werden hoogstwaarschijnlijk ter gelegenheid van het huwelijk geschilderd.
- 58 Van der Molen 2004, p. 10.
- 59 HUA, Transporten Nieuwe eigenaars 1696-1693. Oude eigenaar was Gisbertus Voetius (overleden 1676).
- 60 Jaarboek Oud Utrecht 2002, pp. 52-57 en HUA Familiearchief Martens van Sevenhoven inv. 237.
- 61 HUA, Transporten Nieuwe Eigenaren 1720-1744.
- 62 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 828.
- 63 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 828.
- 64 Wie Nigt Godin is, is niet duidelijk. Een tante van Deliana's echtgenoot Jacob Martens was getrouwd met Anthony Godin. Beiden waren zij in 1741 reeds lang overleden, maar Nigt Godin zou een van de kinderen van dit echtpaar kunnen zijn.
- 65 Cat.tent. Amsterdam 2001-2002, p. 40. Beertens werkte tussen 1759 en 1662 onder meer aan het snijwerk van de trap en aan de lijsten om de bovendeurstukken en om het schoorsteenstuk in de regentkamer van het Huis van de Fundatie van Renswoude.
- 66 Het raam van de meydenkamer werd evenmin vervangen als dat van het kleyne kamertje. De ramen waren niet zichtbaar van buiten en Deliana bespaarde zich dus de kosten van vervanging.
- 67 Cat.tent. Amsterdam 2001-2002, p. 37. Jan Verkerk stond aan het hoofd van een groot Utrechts steenhouwersatelier en werkte, net als Adriaan Beertens, een twaalfstal jaren later aan het huis van de Fundatie van Renswoude. Verkerk ontwierp en maakte niet alleen de schoorsteen in de Regentkamer, maar ook werd zijn ontwerp voor het hele gebouw van de Fundatie door de regenten in 1756 uitkozen. Verkerk werkte in het Fundatiehuis dus niet alleen als ambachtsman, maar ook als ontwerper en bovendien als coördinator van het bouwproces.
- 68 Als er kostbaar (noten)hout zou zijn gebruikt, had de schouwmantel niet beschilderd hoeven worden, maar de kosten zouden groter zijn geweest. Een veel toegepaste methode om de kosten te drukken was om hout van mindere kwaliteit (zogenaamd "without") te gebruiken en dat te laten "houten" en/of "marmen" en eventueel vergulden, zoals Deliana alle drie deed.
- 69 Een el is 69 cm. Deliana kocht dus ruim 100 m. Turks fluweel.
- 70 Pokhout: hout van Guajacum officinale. Wegens zijn hardheid gebezigd tot het maken van allerlei voorwerpen die aan sterke slijting onderhevig zijn. Dit in WNT, dl. XII2, kol. 3067-3068.
- 71 Op grond van de kostbaarheid van dit textiel én op grond van de boedelinventaris uit 1766 neem ik aan dat het Turkse fluweel in een van de twee belangrijkste ontvangstkamers werd gebruikt: als zodanig gelden de voorkamer en de eetkamer.
- 72 Croonras: Ras is een gekeperde wollen stof, en "kroon" is de beste kwaliteit daarvan.
- 73 Haslinghuis 1997, p. 303. Luikkast: bergruimte voor vouwblinden in de wandbetimmering naast een venster, meestal afgesloten met het opgevouwen luik of blind zelf, of door een in het geheel passend paneeldeurtje, 18e-19e eeuw.

- 74 Alle gegevens over de verbouwing die Deliana Voet van Winssen in de jaren 1741-1743 ondernam in HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 828.
- 75 Die grote hoeveelheid textiel was noodzakelijk omdat men toch wel regelmatig schoon linnengoed wilde gebruiken, maar de was van het bedde- en tafellinnen maar één of twee keer per jaar werd gedaan.
- 76 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 240, voor het linnengoed: capittel 6, fol. 23-29. Voor het porselein: capittel 7, fol. 29-35. ook het tin, koper- en ijzerwerk werden in aparte hoofdstukken ondergebracht.
- 77 In boedelinventarissen werden alleen roerende goederen genoemd, geen "nagelvaste" zaken.
- 78 Een gewascht kleedje: een kleed van met was behandelde textiel om het water- en vuilafstotend te maken.
- 79 In de boedelinventaris van 1766 heet deze kamer de Slaapkamer. Dit is, denk ik, dezelfde kamer die in de verbouwing van 1741-1743 als benede agterkamer werd aangeduid. Deliana stierf op de leeftijd van 84 jaar en had waarschijnlijk op latere leeftijd haar slaapkamer boven vervuld voor een slaapkamer beneden omdat traplopen haar niet zo makkelijk meer af ging.
- 80 Pijzel-Dommisse 2000, pp. 57-60 en Fock 2001, p. 208, afb. 157.
- 81 Imperial behangsel: bedgordijnen die hangen van een kap boven het hoofdeinde van het bed, Fr.: lit à l'impériale. Komt in Nederland voor vanaf ca. 1730.
- 82 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 240 in capittel 9 Van Bedden met zijn toebehoren. Een paviljoenbed is een losstaand ledikant met van midden boven het bed afhangende gordijnen. Het is een ouderwets (17e eeuw) type bed, dat in de kamer van een knecht nog wel van pas kwam, maar op de woonverdiepingen nauwelijks meer bruikbaar was.
- 83 Pijzel-Dommisse 2000, pp. 195-198 en Fock 2001, p. 258.
- 84 Het maken van spiegels van enig formaat was, ook in de 18e eeuw nog, een uiterst kostbare zaak, spiegels hoorden dus tot het kostbare meubilair dat niet zomaar vervangen werd.
- 85 Beschilderde en "verlakte" meubels waren zeer populair in de eerste helft van de 18e eeuw. Fock 2001, p. 199.
- 86 Deliana's boekerij was vrijwel geheel gevuld met werken van religieuze en algemeen stichtelijke aard. Een aantal 17e eeuwse drukken was vermoedelijk afkomstig (via haar vader) van haar grootvader en overgrootvader, maar een groot deel van de boeken dateert van na 1729 en werd dus toch hoogstwaarschijnlijk door haarzelf gekocht. Een negental boeken is van niet-religieuze aard, maar op een totaal van 121 is dat bepaald weinig.
- 87 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 240. Fol. 10, 1e Capittel (de vaste of onroerende goederen).
- 88 Jan en Nicolaas Le Normant: waarschijnlijk de opvolgers van Pieter Le Normant, een bekende ontwerper en spiegelverkoper in Amsterdam. Zie Cat. tent Amsterdam 2001, p. 182 en Fock 2001, p. 244. De spiegel meet binnen de lijst 163,5 x 43 cm. Het geheel (zonder de centimeters achter de lijst gemeten te hebben) komt in maat overeen met de door de opdrachtgever in duimen aangegeven maten (63 x 17 duim = 166,5 x 45 cm). Hoogstwaarschijnlijk had het bedrijf van Le Normant beeldsnijders in dienst die lijsten vervaardigden. De penanttafel onder de spiegel, waarvan ik geen rekening kon vinden, is van later datum.
- 89 Informatie van Erik Troost, beheerder van www.familietroost.nl.
- 90 Freling 1996, p. 28 en p. 321.
- 91 HUA, Transporten Straten 1745-1769, een transport van een huis aan Voor Clarenburg tot Achter Clarenburg dd. 10-4-48. Als bijzonderheid wordt vermeld: oudteigen van f.1-7- t.b.v. de erfgenamen van Johannes Mouix en een capitaal f. 1000,- t.b.v. Mr. Paul Engelbert Martens.
- 92 Jaarboek Oud Utrecht 2002, p. 140.
- 93 Jaarboek Oud Utrecht 2002, p. 138.
- 94 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 830.
- 95 HUA, Familiearchief Martens, 230, inv. 303.
- 96 HUA, Familiearchief Martens, 230, inv. 303. in die tijd bestond er enige verwarring over de aanduiding van het huis; in sommige stukken wordt het Wijk F 362 genoemd, in andere stukken heet het G 365 of G 362. Deze verwarring heeft waarschijnlijk te maken met de wijkgrens die ogenschijnlijk dwars door Kromme Nieuwegracht 33 loopt. De correcte aanduiding blijkt G 362 te zijn.
- 97 HUA, Familiearchief Martens, 230, inv.nr 472.
- 98 HUA, deze gegevens uit de Volkstellingen 1824, 1830, 1840 en 1850 evenals uit het Bevolkingsregister en de adresboeken van de volgende jaren.
- 99 HUA, redactioneel artikel in het album Utrecht, Handel en Industrie, zonder paginanummering, ca. 1904.
- 100 Gegevens van de Rijksdienst Monumentenzorg, Zeist. Als men destijds de tijd en de moeite had kunnen nemen om verder te kijken dan de voorgevel, was het pand wellicht accurater beschreven.
- 101 HUA, Jaarverslagen UMF over 1979 en 1980, in het Utrechts Documentatie Systeem (UDS).
- 102 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825.
- 103 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 825.
- 104 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 828.
- 105 HUA, Familiearchief Martens van Sevenhoven, inv. 829.

